

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐՎԵՍՏԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԱՆՈՒՇԱՎԱՆ ԶԱՔԱՐՅԱՆ

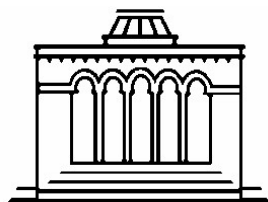
ԿԵՆՍԱՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ - 2025

ISBN 978-5-8080-1565-4

9 785808 015654

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
ИНСТИТУТ ИСКУССТВ

**БИОБИБЛИОГРАФИЯ
АРМЯНСКИХ ИСКУССТВОВЕДОВ
N 10
АНУШАВАН ЗАКАРЯН**

ЕРЕВАН
ИЗДАТЕЛЬСТВО «ГИТУТЮН» НАН РА
2025

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE
REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ARTS

**BIOBIBLIOGRAPHY OF ARMENIAN ART CRITICS
N 10
ANUSHAVAN ZAKARYAN**

YEREVAN
“GITUTYUN” PUBLISHING HOUSE OF THE NAS RA
2025

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐՎԵՍՏԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

**ՀԱՅ ԱՐՎԵՍՏԱԲԱՆՆԵՐԻ
ԿԵՆՍԱՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
N 10**

ԱՆՈՒՇԱՎԱՆ ԶԱՔԱՐՅԱՆ

**ԵՐԵՎԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ «ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ» ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
2025**

ՀՏԴ 012:821.19.0+929

ԳՄԴ 91.9:83

Ձ 431

Հրատարակվում է ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանատու խմբագիր՝
ՀՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ,
արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Աննա Ասատրյան

Մատենագիտությունը կազմել է
պատմական գիտությունների թեկնածու
Ստյոպա Պետոյանը

Ձ 431 Անուշավան Զաքարյան: Կենսամատենագիտություն (կազմ.՝
Ստյոպա Պետոյան). – Եր.: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ.,
2025, 80 էջ:

Գրքույկում զետեղված են բանասիրական գիտությունների դոկտոր, գրականագետ, խմբագիր, հրատարակիչ Անուշավան Զաքարյանի կյանքն ու գիտական գործունեությունը բնութագրող ակնարկներ, 1979–2024 թվականներին նրա հրատարակած աշխատությունների մատենագիտական ցանկեր ու գիտնականին վերաբերող օժանդակ նյութեր:

ՀՏԴ 012:821.19.0+929

ԳՄԴ 91.9:83

ISBN 978-5-8080-1565-4

© Զաքարյան Ա., 2025

ԳԻՏՆԱԿԱՆԸ, ԽՄԲԱԳԻՐԸ ԵՎ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉԸ

Լրացավ բանասիրական գիտությունների դոկտոր, «Պատմաբանասիրական հանդես»-ի գլխավոր խմբագիր, ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի սփյուռքահայ արվեստի և միջազգային կապերի բաժնի ավագ գիտաշխատող, «Գիտության աշխարհում» հանդեսի հայագիտական բաժնի խմբագիր Անուշավան Հազարապետի Զաքարյանի ծննդյան 70-ամյակը: Խմբագրի, հրատարակչի, լրագրողի, մանկավարժի, գիտաշխատողի վաստակած անունն ուղեկցում է նրան աշխատանքային առաջին իսկ քայլերից, որ իր ճանապարհն անցել է Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի համակարգում: Զբաղեցնելով միջազգային համբավ ունեցող հայագիտական այս հանդեսի գլխավոր խմբագրի շատ աշխատատար պաշտոնը՝ նա միաժամանակ արդյունավետ գործունեություն է ծավալում գիտահետազոտական ասպարեզում. դրա վկայությունը նրա բազմաթիվ մենագրությունները, կազմած ժողովածուներն ու հոդված-հրապարակումներն են:

Ա. Զաքարյանը ծնվել է 1954 թ. հունվարի 1-ին Նախիջևանի ԻԽԱՀ Օրդուբադի շրջանի (պատմական Գողթան գավառի) Փառակա տոհմիկ հայոց գյուղում, բժշկի ընտանիքում: Մտավորական էր ամբողջ գերդաստանը և հիմնական ուղղվածությամբ՝ բանասիրական, ինչն իր անցինք կնիքն է դրել Ա. Զաքարյանի մասնագիտական և բուն հայագիտական ուղղվածության վրա:

Վաղ տարիքից ընտանիքի հետ բնակություն է հաստատել Երևանում, որտեղ 1961 թ. ընդունվել, 1971-ին ավարտել է Նաղեժոյա Կրուպսկայայի (այժմ՝ Նիկոլ Աղբալյանի) անվան 19-րդ միջնակարգ դպրոցը: Այնուհետև ուսումը շարունակել է Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական ինստիտուտի բանասիրական ֆակուլտետում: Ինստիտուտը չավարտած՝ գործուղվել է ուսուցչության՝ Հոկտեմբերյանի շրջանի (այժմ՝ Արմավիրի մարզ) Նոր Արտագերս գյուղի

միջնակարգ դպրոց: Շատերի պես նա կարող էր մնալ գյուղում, աշխատել մինչև զորակոչային տարիքի լրանալը, սակայն խառնվածքով լինելով դժվարություններից չփախչող՝ որոշեց կատարել զինվորական պարտքը. 1975–1976 թթ. որպես նշանառու հրետանավոր ծառայել է Հեռավոր Արևելքում՝ Խաբարովսկի երկրամասի Օբլուչիե քաղաքում տեղակայված զորամասում:

Ա. Զաքարյանի գործունեության ոլորտը լայն է և ընդգրկուն. խմբագրական-հրատարակչական աշխատանք, պետական ծառայություն, գիտահետազոտական ուսումնասիրություններ: Հարկ է նշել, որ այս բնագավառներում մեր հոբելյարի կայացմանը մեծապես նպաստել են նշանավոր պատմաբան, ԳԱԱ ակադեմիկոս Վարդգես Միքայելյանը և հորաքույրը՝ անվանի գրականագետ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր Ալմաստ Զաքարյանը:

1977 թ. որպես խմբագիր աշխատանքի է անցել ՀԽՍՀ գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչությունում: 1977–1980 թթ. խմբագրել է երկու տասնյակից ավելի գիտական ուսումնասիրություն ու մենագրություն: Խմբագրի գործն այդուհետև դառնում է նրա աշխատանքային հիմնական բնագավառներից մեկը, որը պահանջում է հայերենի անթերի իմացություն, մտքի գիտական կարգապահություն և հեղինակների հետ աշխատելու հմտություն ու համբերություն: Այս ամենը նախապայմաններ էին, որ ակադեմիայի «Լրաբեր հասարակական գիտությունների» ամսագրի գլխավոր խմբագիր Վ. Միքայելյանը 1980 թ. հունվարին նրան՝ իբրև պատասխանատու քարտուղար աշխատանքի հրավիրեր ամսագրի խմբագրություն: Այստեղ նա աշխատում է շուրջ 13 տարի. սա աշխատանքային փորձառության իսկական դպրոց էր:

1988 թ. Ա. Զաքարյանն ավարտել է ՀԿԿ կենտկոմի մարքսիզմ-լենինիզմի համալսարանի կուսակցական-տնտեսական ակտիվ ֆակուլտետի «Գաղափարախոսական աշխատանք» բաժինը: Այնուհետև դարձել է ԽՄԿԿ անդամ:

1989–1990 թթ. Ա. Զաքարյանը վարել է նաև «Հայաստան» հասարակական-քաղաքական կազմակերպության «Գոյամարտ» շաբաթաթերթի պատասխանատու քարտուղարի պարտականությունը:

1990-ական թվականների սկզբին Ա. Զաքարյանն արդեն իսկ խմբագրական-հրատարակչական գործի հմուտ կազմակերպչի անուն վաստակած, պահանջված մասնագետ էր: Ուստի ամենևին պատահական չէ, որ «Հայկական հանրագիտարան»-ի գլխավոր խմբագիր, նշանավոր պատմաբան Կոստանդին Խուդավերդյանը, այնուհետև Մ. Մաշտոցի անվ. Մատենադարանի փոխտնօրեն, հայագետ Բաբկեն Զուգասզյանը նրան քանիցս առաջարկում են աշխատանքային գործունեությունը շարունակել իրենց ղեկավարած հիմնարկներում: Կյանքը, սակայն, այլ հունով տարավ մեր հոբելյարին:

1993 թ. հոկտեմբերին Ա. Զաքարյանն աշխատանքի է հրավիրվել ՀՀ գերագույն խորհրդի աշխատակազմ՝ որպես հրատարակչական բաժնի վարիչ: Կարճ ժամանակամիջոցում նա կարողացավ ըստ ամենայնի կարգավորել Գերագույն խորհրդի՝ տարիներով կուտակված նստաշրջանների նիստերի և ընթացիկ նիստերի սղագրությունները, կազմակերպել Գերագույն խորհրդի՝ հայերեն և ռուսերեն երկ-շաբաթյա տեղեկագրերը ժամանակին հրատարակելու գործը:

1995 թ. հոկտեմբերից Ա. Զաքարյանը ղեկավարել է նոր ձևավորված Ազգային ժողովի աշխատակազմի կառուցվածքային տարբեր ստորաբաժանումներ. եղել է արձանագրային-հրատարակչական բաժնի վարիչի տեղակալ, թարգմանչական-հրատարակչական ենթաբաժնի վարիչ, գրասենյակի ղեկավար (դրա կազմի մեջ մտնում էին ընդհանուր, կադրերի և նամակների բաժինները), քարտուղարության պետի տեղակալ:

Ա. Զաքարյանի կազմակերպչական ունակությունները և գործունեությունը լավագույնս դրսևորվել է ՀՀ կառավարության աշխատակազմի նորաստեղծ՝ «Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկագիր» ՊՓԲԸ-ի գործադիր տնօրենի պաշտոնում (1998 թ.): Այդուհետև նա կրկին Ազգային ժողովի աշխատակազմում էր. 2000–2019 թթ. եղել է ԱԺ աշխատակազմի, ապա դրա տարբեր ստորաբաժանումների կազմում՝ որպես հրատարակչական բաժնի վարիչը: Նրա անմիջական ղեկավարությամբ են ստեղծվել «Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողով» (երկրորդ, երրորդ, չորրորդ, հինգերորդ գումարումներ) պատկերազարդ եռալեզու (հայերեն,

ռուսերեն, անգլերեն) գրքերը. մի հրատարակություն, որն իր նախօրինակը մեզանում չի ունեցել:

Գիտությունների ազգային ակադեմիայի հետ Ա. Զաքարյանի կապերն այս ընթացքում չեն ընդհատվել. 1999 թ. «Պատմաբանասիրական հանդես»-ի գլխավոր խմբագիր Վ. Միքայելյանի առաջարկությամբ նա ստանձնել է հանդեսի պատասխանատու քարտուղարի, 2003-ին՝ նաև գլխավոր խմբագրի տեղակալի պաշտոնը: 2018 թ. Ա. Զաքարյանն ընտրվել է պարբերականի գլխավոր խմբագիր: Այս բոլոր պաշտոններում նա իրեն դրսևորել է լավագույն կողմերով՝ եղել է աշխատանքի հմուտ կազմակերպիչ, հեղինակների հետ վարել է բանիմաց խմբագրական երկխոսություն, տպագրության համար ոչ միայն նյութեր է ընդունել, խմբագրել, այլև պատվիրել է, չի շրջանցել հիշարժան տարեթվերն ու հոբելյանները: Ինչպես Ա. Զաքարյանի, այնպես և խմբագրության ներդաշնակ ու արդյունավետ գործունեության շնորհիվ արդեն իսկ 66-ամյա ամսագիրը միշտ լույս է տեսել ժամանակին և այսօր իր առաջատար անուրանալի տեղն ունի հայրենիքում ու արտերկրում տպագրվող հայագիտական հանդեսների շարքում:

2022 թ. փետրվարից Ա. Զաքարյանն աշխատում է նաև ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի սիյուռքահայ արվեստի և միջազգային կապերի բաժնում՝ որպես ավագ գիտաշխատող:

2024 թ. մարտից ԳԱԱ «Գիտության աշխարհում» բազմաուղղվածություն ունեցող հանդեսի հայագիտական բաժնի պատասխանատու խմբագիրն է:

Ծանրաբեռնված լինելով խմբագրական-հրատարակչական, պետական գործունեությամբ, դրան զուգահեռ՝ մշտապես նրա ուշադրության կենտրոնում է գիտական աշխատանքը: Այսօր նա 16 մենագրության և 7 ժողովածուի, ավելի քան 250 հոդվածների, հրապարակումների ու գրախոսականների հեղինակ է: Գիտահետազոտական ու վերլուծական անվիճելի կարողությունները, աղբյուրագիտական գիտելիքները, մամուլի և արխիվային նյութերի իմացությունն ապահովել են նրա գիտական հետաքրքրությունների մտահորիզոնը: Այս ամենը նախևառաջ ընդգրկում է հայ-ռուս պատմամշակութային փոխհարաբերությունների լայն շրջանակ, XX դարի առաջին երեսնամյակի հայ

իրականության հարցեր, Հայկական հարցի և Հայոց ցեղասպանության՝ առավել քիչ ուսումնասիրված հիմնախնդիրների լուսաբանում:

Հայ-ռուսական պատմամշակութային կապերը, մասնավորապես՝ XX դ. առաջին տասնամյակի մեր հոգևոր կյանքի պատմության՝ Ա. Զաքարյանի կողմից նորովի բացահայտված էջեր են: Այդ աշխատությունները վերաբերում են հայ-ռուս գրական-մշակութային կապերին՝ համապարփակ ընդգրկումով, որի ազդարարը եղավ 1985 թ. նրա պաշտպանած թեկնածուականատենախոսությունը՝ «Ռուս գրողները Անդրկովկասում և հայ գրական կյանքը», իսկ 2005 թ.՝ «Ռուս գրական գործիչները և հայ իրականությունը (XX դարի 10-ական թվականներ)» թեմայով դոկտորականատենախոսությունը: Թեկնածուական և դոկտորականատենախոսությունները գիտնականի ճանապարհի հենակետերն են, որոնք ժամանակի ընթացքում արգասավորվում են բազմաթիվ աշխատություններով: Այստեղ է երևում իսկական գիտնականը, որը բավարարվում է ոչ թե ձեռք բերածով, այլ միշտ առաջ է նայում, որովհետև միտքն աշխատում է: Ա. Զաքարյանի դեպքում հատկանշական է այն իրողությունը, որ մինչև վերջերս նա չի աշխատել ԳԱԱ գիտահետազոտական որևէ հիմնարկում և չի ունեցել գիտական առումով որևէ պարտականություն՝ պլանային թեմա և այլն:

Ա. Զաքարյանի հետազոտություններում միավորված են գրականագետը, պատմաբանը, մշակութաբանը, ժամանակագիրը, հասարակագետը. այստեղ կապերն են ու անդրադարձները, ազդակները և առնչությունները, ուստի նրան ավելի հարմար է տալ *հայագետ* բնորոշումը, որն ավելի ամբողջական է ներկայացնում նրա գիտական կերպարը: Նրա ուսումնասիրության մեթոդը պատմահամեմատական է, պատմամշակութայինը, որոնք միավորվում են ավելի ընդգրկուն համադրական մեթոդի մեջ: Այդպես է ժամանակակից հումանիտար մտածողության կառուցվածքը, որը հանուն ուսումնասիրվող նյութի լրիվ ընդգրկման ու ամբողջական բացահայտման պատրաստ է բոլոր հնարավորությունների օգտագործման:

Համադրական մեթոդը համակողմանի աշխատանքի բնական շարունակությունն է, և այս տեսակետից իրավացի էր Ա. Զաքարյանի

դոկտորական ատենախոսության ընդդիմախոս, անվանի գրականագետ, ԳԱԱ թղթակից անդամ Գառնիկ Անանյանը. «Ա. Զաքարյանը չի խուսափում գիտության մարդու համար կարծես ոչ այնքան անհրաժեշտ սև աշխատանքից: Նա սիրում է փնտրել, պրպտել, հայտնաբերել նոր դեմքեր, իրադարձություններ, փաստեր ու փաստաթղթեր: Կարելի է պատկերացնել, թե արխիվային որքան փոշի է կուտվել, որքան պարբերականներ թերթել՝ ուսումնասիրության թեման ամբողջացնելու, գրական-հասարակական կյանքի համապատկերը ներկայացնելու համար: Թերևս «մաքուր» գիտնականների քննիծաղը շարժող այս առավելությունը բնութագրում է հետազոտողին, պատկերացում տալիս նրա նկարագրի և աշխատանքի այլևայլ կողմերի մասին»:

Մտավոր առաջընթացի հիմքը գրապատմական հարուստ ժառանգությունն է՝ արխիվային նորահայտ վավերագրերով, որոնք, շաղախվելով մամուլի երբեմն շատ կցկտուր վկայությունների հետ, ստեղծովերականգնում են մի կորած աշխարհի պատկերը: XX դ. առաջին տասնամյակը քաղաքական առումով հայ ժողովրդի համար որքան վտանգված, նույնքան գրական-մշակութային առումով ոսկի ժամանակ էր, երբ ռուս հասարակայնության միջավայրում մեծապես աճում էր հետաքրքրությունը Հայաստանի, նրա պատմության և մշակույթի նկատմամբ: Դա հիմնականում պայմանավորված էր Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին հայ ժողովրդի հասարակական-քաղաքական ծանր կացությամբ: Հայտնի է, թե որքան շնորհակալ և արդյունավետ գործ են կատարել ռուս գրական-հասարակական գործիչները Հայաստանն իրենց ժողովրդին ներկայացնելու և ծանոթացնելու առումով: Սակայն հայ-ռուս գրապատմական առնչությունների բացահայտումը նոր կառուցվածք ու նոր բովանդակություն ստացավ, արդիական հնչեղություն ունեցող նորություններով հարստացավ Ա. Զաքարյանի աշխատություններում: Դրանց մի մասը լույս է տեսել նաև ռուսերեն՝ ի նպաստ սլավոնագիտությանը, որ գիտական մտքի մեծ աշխարհ է:

Ռուս գրական-հասարակական գործիչների շարքում կան հայտնի կամ քիչ հայտնի անուններ. վերջիններս անձանոթ էին ոչ միայն լայն հանրությանը, այլև՝ մասնագետներին: Այս առումով Ա. Զաքարյանի՝

«Ռուս գրողները Անդրկովկասում և հայ գրական կյանքը (1914–1920)» (1984 թ., հայերեն), «Ռուս գրագետները և հայ իրականությունը (XX դարի 10-ական թթ.)» (1994 թ., ռուսերեն), «Հայ ժողովրդի ողբերգությունը ռուս գրագետների գնահատմամբ» (2003 թ., ռուսերեն) մենագրություններն այդ բացը լրացնելու առաջին քայլերը պետք է համարել: Հենվելով նորահայտ հարուստ, բազմաբնույթ փաստերի վրա՝ նա ներկայացնում է ռուս գրական այն գործիչների՝ հրապարակախոսների, լրագրողների, քիչ հայտնի գրագետների, գրաքննադատների, գրողների, բանաստեղծների (Ս. Պոլյակովա, Յու. Կրյուկովա, Վյաչ. Պոլոնսկի, Ի. Յասինսկի, Ալ. Վոզնեսենսկի, Վ. Նեմիրովիչ-Դանչենկո, Ա. Տիրկովա, Ի. Սևերյանին, Վ. Մայակովսկի, Վ. Կամենսկի, Ա. Կրուչոնիխ, Ի. Ջդանսկի, Կ. Բալմոնտ, Ֆ. Սոլոգուբ, Վ. Բրյուսով, Ս. Գորոդեցկի, Ա. Կուպրին, Ս. Ռաֆալովիչ, Պ. Սիբիրցև, Ռ. Իվնև, Ի. Էրենբուրգ, Բ. Լազարևսկի և շատ ուրիշներ) գրական-հասարակական գործունեությունը, որոնք խնդրո առարկա ժամանակաշրջանում եղել կամ ապրել ու ստեղծագործել են Արևմտյան Հայաստանում և Անդրկովկասում: Հանգամանորեն լուսաբանվում են նրանց տարաբնույթ անաչառ վկայությունները, կարեկցական վերաբերմունքը հայ ժողովրդի ողբերգության նկատմամբ, որոնք արտացոլվել են նրանց ստեղծագործություններում, հասարակական գործունեության մեջ, հայ մտավորականության հետ ունեցած կապերում, Հայաստանին ու հայ ժողովրդին ցուցաբերած գործնական օգնությամբ:

Ա. Զաքարյանի հաջորդ մենագրությունը՝ «Ալեքսանդր Կուլեբյակինը և Հայաստանը» (2003 թ., ռուսերեն) վերնագրով, նվիրված է Առաջին համաշխարհային պատերազմի Կովկասյան ճակատում՝ Արևմտյան Հայաստանում, ռուսական բանակի ծավալած ռազմական գործողություններին առաջին իսկ օրից ակտիվորեն մասնակցած Թերեքի կազակ, գնդապետ, ապա գեներալ-մայոր, Վանի ջոկատի, այնուհետև՝ Կովկասյան 4-րդ բանակային կորպուսի հրամանատար Ալեքսանդր Կուլեբյակինի գործունեությանը: Մենագրության մեջ առաջին անգամ հանգամանորեն ներկայացվում և լուսաբանվում է փառապանծ զորահրամանատարի անցած մարտական ուղին: Նրա հրամանատարության տակ ռիսերիմ թշնամու՝ թուրքերի դեմ ուսի

կռվել են ռուս զինվորներն ու հայ կամավորականները: Ա. Կուլեբյակինն ականատես է եղել Արևմտյան Հայաստանի ավերածությանը, հիացել է հայերի քաջությամբ, պայքարի նրանց անկոտրում կամքով: Ռազմական մի շարք գործողություններ է իրականացրել հայ նշանավոր զորավարներ Անդրանիկի, Համազասպի և այլոց հետ: Նրան գերել է Հայաստանի պատմությունը, մշակույթը, բնությունը: Իր ամենօրյա տեսածի ու ապրածի անմիջական տպավորություններով հյուսել է բանաստեղծություններ, մշակել հայ ժողովրդական էպոսը, անդրադարձել լեգենդներին, կատարել թարգմանություններ Հովհ. Թումանյանի ստեղծագործություններից: 1917 թ. Թիֆլիսում լույս է տեսնում նրա «Միերի դուռը: Վանի արձագանքները» գիրքը:

Կովկասից ռուսական բանակի հեռանալուց հետո մնալով Անդրկովկասում, ապրելով Թիֆլիսում՝ «պոետ-գեներալն» ակտիվորեն մասնակցել է հասարակական-քաղաքական, գրական-մշակութային կյանքին, մասնավորապես՝ հայ հասարակայնությանը հուզող կարևոր հարցերի ու խնդիրների լուծմանը: Նա բարեկամական, ընկերական հարաբերություններ է ունեցել, աշխատել է հայ մշակույթի, գրականության, հասարակական-քաղաքական, զինվորական բազում նշանավոր գործիչների հետ: Առանձնապես մտերիմ է եղել հայ բանաստեղծության նահապետ Հովհ. Թումանյանի հետ: Անգնահատելի է հատկապես Կուլեբյակինի կատարած աշխատանքը «Համաշխարհային պատերազմում հայ ժողովրդի կրած վնասների քննիչ հանձնաժողովում»՝ որպես ռազմապատմական բաժնի վարիչ, և «Մայիլյան եղբայրների գիտատնտեսական արշավախմբում»:

XX դ. 10-ական թվականներին ռուս գրական գործիչների շարքում, որոնք իրենց գրական-հասարակական գործունեության մեջ մեծ տեղ են հատկացրել հայ իրականությանը, առանձնահատուկ տեղ ունի Ժամանակի հայտնի արձակագիր Բորիս Լազարևսկին, որին էլ նվիրված է Ա. Զաքարյանի «Բորիս Լազարևսկին Հայաստանի և հայ կանանց մասին» վերնագրով ուշագրավ մենագրությունը (2004 թ., հայերեն): Ինչպես ցույց է տալիս գրականագետը, 1919 և 1920 թթ. Ռուստովում, Արմավիրում, Թիֆլիսում, Երևանում, Կ. Պոլսում «Հայ օրիորդները և կանայք» թեմայով նրա կարդացած դասախոսությունների շարքը, Թիֆլիսում հրատարակվող «Слово» թերթում տպագրած

«Բրոշկա» և «Օտարության մեջ» պատմվածքները (դրանցում գլխավոր հերոսները հայ կանայք են՝ չքնաղ մի աղջնակ՝ «թախծոտ աչքերով», և տարեց մի կին) մեծ հետաքրքրություն են առաջացրել ոչ միայն հայ հասարակայնության շրջանում: Գրքում առաջին անգամ հանգամանորեն լուսաբանվել են Բ. Լազարյանի հիշյալ շրջանի գործունեությունը, նրա առնչությունը նաև Հովհ. Թումանյանի հետ:

Ա. Զաքարյանը հայ մամուլի պատմության քաջատեղյակ մասնագետ է, մասնավորապես փայլուն գիտի XX դարասկզբի մամուլը, դրանում տպագրված բազմաթիվ ու բազմազան նյութերը: Հենց դա էլ նպաստել է, որ նա անդրադառնա Ալեքսանդր Շիրվանզադեի՝ 10-ական թվականների հրապարակախոսական ժառանգությանը, որն անձանոթ էր հայ հանրությանը, քանզի տեղ չէր գտել գրողի երկերի ժողովածուներում, և 2006 թ. հրատարակի «Շիրվանզադեի հրապարակախոսական ժառանգությունից (1914–1919 թթ.)» աշխատությունը: Մամուլի էջերում սփռված՝ գրողի այդ հոդվածները հայ ժողովրդի պատմական ծանր ժամանակների ամենօրյա արձագանքներ են, փաստացի վավերագրեր, որոնք արձարծում են ազգային, քաղաքական կյանքի բազմաթիվ ու բազմապիսի և արդիական մեծ հնչեղություն ունեցող հարցեր: Այդ աշխատանքը նկատեց ու բարձր գնահատեց նաև Բեյրութի «Ազդակ» թերթի խմբագրությունը (03. III. 2009, էջ 4):

Առաջին աշխարհամարտի ու դրան հաջորդած տարիներին՝ 1916–1921 թթ., Արևմտյան Հայաստանում և Անդրկովկասում ապրել ու գործել է ռուս անվանի բանաստեղծ, գրող, հրապարակախոս, թարգմանիչ և հասարակական գործիչ Սերգեյ Գորոդեցկին, որին էլ նվիրված են Ա. Զաքարյանի՝ «Սերգեյ Գորոդեցկին Արևմտյան Հայաստանում և Անդրկովկասում (1916–1921 թթ.)» վերնագրով մենագրությունները (2010 թ., հայերեն և 2015 թ., ռուսերեն): Հեղինակի այս աշխատությունները ստեղծվել են տարիների տևական հետազոտական աշխատանքի շնորհիվ և մինչև ամբողջանալը, առանձին գրքերով ընթերցողին ներկայացվելը գիտական հանրության, մասնագետների, լայն հասարակայնության ուշադրությանն են արժանացել բազմաթիվ հոդվածներով, հաղորդումներով, հրապարակումներով: Ա. Զաքարյա-

նի բնորոշմամբ՝ Ս. Գորոդեցկին այն գործիչներից է, ով գրական-մշակութային, հասարակական-քաղաքական իր հաստատուն քայլերով, Հայաստանում տեղի ունեցող իրադարձություններին, երկրի ներքին ու արտաքին քաղաքականությանն ակնդետ հետևող, հայանպաստ գործունեությամբ հայերիս համար հարազատ անուն է դարձել: Տարածաշրջանում նրա կատարածի վերհանումն ու լուսաբանումը մեր օրերում էլ գիտական ու քաղաքական խիստ կարևոր և արդիական հնչեղություն ունեն: Այս առումով հիշատակելի է դեռևս 1919 թ. մարտի 23-ին «Кавказское слово» թերթում նրա հրապարակած «Ղարաբաղ» վերնագրով ուշագրավ հոդվածը, որտեղ հեղինակը Ղարաբաղը համարել է բնիկ հայկական տարածք ... Նույն թվականի հուլիսի 15-ին էլ Գորոդեցկին Բաթումում հետաքրքիր դասախոսություն է կարդացել Հայկական հարցի մասին:

Թիֆլիսում Ս. Գորոդեցկու գործունեությանն է առնչվում նաև Ա. Զաքարյանի «Սերգեյ Գորոդեցկու «Բանաստեղծների համքարությունը» և «Ակմե» ժողովածուն» վերնագրով գիրքը (2011 թ., ռուսերեն):

2012 թ. Ա. Զաքարյանը մեկ գրքով՝ հայերեն և ռուսերեն, հրատարակել է «Իլյա Էրենբուրգի թիֆլիսյան օրերը», որտեղ փաստական նորահայտ նյութերով ներկայացրել է ռուս նշանավոր գրողի, հրապարակախոսի գրական-հասարակական գործունեությունը Թիֆլիսում 1920 թ. սեպտեմբեր-հոկտեմբերին, շրջանառության մեջ է դրել ռուս բանաստեղծներին՝ Ալ. Բլոկին, Վ. Բրյուսովին, Կ. Բալմոնտին և Վ. Մայակովսկուն նվիրված դիմանկարների շարքը:

Ա. Զաքարյանի գիտական ուսումնասիրությունների մեջ ուրույն տեղ է գրավում «Արևմտահայ իրականությունը ռուս հրապարակախոս Ս. Օլգենինի գնահատմամբ» մենագրությունը (2014 թ., հայերեն): Այստեղ առաջին անգամ հանգամանորեն ներկայացված են XX դարասկզբի ռուս հայտնի հրապարակախոս, լրագրող Անտուան Բերեզովսկի-Օլգինսկու (կեղծանունը՝ Ս. Օլգենին)՝ 1913 թ. հունվարի վերջից մինչև մայիսի կեսերն Արևմտյան Հայաստանի վեց նահանգներ (Էրզրում, Վան, Բիթլիս, Տիգրանակերտ, Սեբաստիա, Խարբերդ) կատարած ուղևորության մանրամասները, թուրք-քրդական լծի տակ հեծող արևմտահայության տնտեսական, քաղաքական և սոցիալական կա-

ցության մասին գրած թղթակցությունները, նաև՝ Թիֆլիսում ու Բաքվում «Անհետացող Հայաստանը» խոսուն վերնագրով կարդացած դասախոսությունները:

Ռուս ականավոր բանաստեղծ, թարգմանիչ, գրականագետ, գրաքննադատ և պատմաբան Վալերի Բրյուսովի վաստակը հայ գրականության, մասնավորապես՝ պոեզիայի ուսումնասիրության ու քարոզչության ուղղությամբ հայ և ռուս գրականագետների աշխատությունները հիմնականում գնահատվել են «Հայաստանի պոեզիան» անթոլոգիան կազմելու, խմբագրելու, հրատարակելու առումով: Դրան զուգընթաց՝ նա նաև լայն գործունեություն է ծավալել հայ գրականությունը, մշակույթը, պատմությունը ռուս և հայ հասարակայնության մեջ տարածելու ուղղությամբ: 1916–1917 թթ. Բաքվում, Թիֆլիսում, Երևանում, Էջմիածնում կարդացած դասախոսությունները՝ «Հայոց բանաստեղծությունը» և «Հայաստանի պատմական շրջանները և հայ բանաստեղծությունը», «Էմիլ Վերհարներ և հերոսական Բելգիան», «Ուսուցիչների ուսուցիչները (մարդկության հնագույն մշակույթների մասին)», Ա. Ս. Պուշկինի հասարակական հայացքների վերաբերյալ, Ժամանակագրական իրողությունների, հայ գրական-հասարակական կյանքի հետ շփումների՝ հանգամանքների և նշանակության հիմնահարցերի կտրվածքով հատուկ ուսումնասիրության նյութ չեն եղել: Ահա այդ բացը լրացնելու նպատակն է հետապնդել գրականագետը՝ հրատարակելով «Հայաստանը Վ. Բրյուսովի գրական-հասարակական գործունեության մեջ» մենագրությունը (2016 թ., ռուսերեն): Ընդգծելով, որ «Հայաստանի պոեզիան» ժողովածուն դարձավ յուրօրինակ հուշակոթող Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակին, հեղինակը եզրակացնում է՝ Հայաստանի հետ կապված իր ողջ գործունեությամբ Վ. Բրյուսովը զինվորագրվում է հայ ժողովրդի իրավունքների պաշտպանության, հայ գրականության, պատմության ու մշակույթի մասսայականացման գործին, որին հավատարմորեն ծառայում է մինչև կյանքի վերջ:

Ամենայն հայոց բանաստեղծ Հովհ. Թումանյանի ծննդյան 150-ամյակին նվիրված՝ Ա. Զաքարյանը հրատարակել է «Ռուս գրողները և Հովհաննես Թումանյանը» գիրքը (2019 թ., հայերեն), որտեղ ի մի է բերել և հանգամանորեն ներկայացրել Թիֆլիսում ապրած ու գործած

ռուս գրողներ Կ. Բալմոնտի, Վ. Բրյուսովի, Ս. Գորոդեցկու, Բ. Լազարևսկու և Ա. Կուլեբյակինի ստեղծագործական առնչությունները, մարդկային պարզ ու անմիջական շփումները հայ բանաստեղծի հետ:

2019 թ. Ա. Զաքարյանը մեկ գրքով՝ հայերեն և ռուսերեն, հրատարակել է «Ռուս կոմպոզիտոր Թոմաս Հարտմանը և Կոմիտասը» վերնագրով ուշագրավ աշխատությունը, որտեղ առաջին անգամ ներկայացված է մեծանուն երաժշտագետ և կոմպոզիտոր Կոմիտասի կյանքի ու ստեղծագործության արժևորման գործում ռուս կոմպոզիտորի վաստակը:

Ռուս (ծագումով՝ հրեա) արվեստի տեսաբան, թարգմանիչ Օսիպ Մանդելշտամն առանձնահատուկ տեղ ունի խորհրդային գրականության պատմության անդաստանում: Նրա անունը նաև մեծապես կապված է Հայաստան երկրի ու հայ ժողովրդի հետ: 1930 թ. վեց ամիս Հայաստանում ապրելը, երկրով մեկ ճանապարհորդելը ճակատագրական դարձավ նրա համար, քանզի հետագա կարճատև կյանքը շաղկապված մնաց Հայաստանի, հայ մշակույթի հետ, կապ, որը ռուս բանաստեղծը շատ թանկ էր գնահատում: Օ. Մանդելշտամի կյանքի, գործունեության և ստեղծագործությունների ուսումնասիրության, Հայաստանի հետ առնչություններին վերաբերող հարուստ գրականություն կա ռուսերենով և օտար լեզուներով: Վերջինը, սակայն, հիմնականում վերաբերում է Հայաստանին նվիրված բանաստեղծությունների շարքին և «Ճանապարհորդություն դեպի Հայաստան» արձակ գործին: Չեն մանրամասնվել գրապատմական կարևոր իրողություններ, Հայաստան կատարած այցելության, հայ ժողովրդի կյանքին վերաբերող իրադարձությունների նկատմամբ նրա մոտեցումների խորքային դրդապատճառներն ու նախադրյալները և այլն: Խիստ արդիական հնչելություն ունեն Ղարաբաղ՝ Շուշի կատարած բանաստեղծի այցելության, աղբբեջանական հրոսակների կողմից 1920 թ. քաղաքի հայ բնակչության կոտորածի ու ականատեսի աչքերով՝ ավերակի վերածված քաղաքի մասին հիշատակությունները և այդ ամենի տպավորությամբ գրած «Կառապանը» բանաստեղծությունը: Ահա այդ բացն է եկել լրացնելու 2022 թ. հրատարակված՝ Ա. Զաքարյանի «Օսիպ Մանդելշտամ. բանաստեղծը և Հայաստանը» վերնագրով աշխատանքը, որի մեջ առաջին անգամ հայերենով ներկայացված են նաև Օ.

Մանդելշտամի կյանքը, գործունեությունը, ստեղծագործական ուղին և առնչությունները Հայաստանի հետ:

2023 թ. հայերենով լույս տեսավ Ա. Զաքարյանի նոր մենագրությունը՝ «Դավիթ Անանուն. կյանքը և գործունեությունը»: Աշխատության մեջ բազմաթիվ ու բազմապիսի փաստական-հուշագրական, ստեղծագործական վկայակոչումներով քննականորեն ներկայացվում են XX դարի առաջին երեսնամյակի հայ իրականության կարկառուն դեմքերից, Լեոնային Ղարաբաղի Մեծ շեն գյուղից սերված Դավիթ Անանունի՝ Դավիթ Օհանի (Հովհաննեսի) Տեր-Դանիելյանի (1880–1943) կյանքն ու գործունեությունը: Հասարակական-քաղաքական գործիչ, պատմաբան-տնտեսագետ, փիլիսոփա-սոցիոլոգ, հրապարակագիր-խմբագիր, գրականագետ, այսինքն՝ հայագետ, Դ. Անանունը թողել է գիտական, քաղաքական ու գրական հարուստ ժառանգություն: Դա հիմնականում ցրված է տարբեր երկրներում լույս տեսած մամուլի էջերում: Եթե նրա ուսումնասիրությունների, հոդվածների, խմբագրականների, հրապարակումների, գրախոսությունների, կատարած թարգմանությունների բոլոր նյութերը (իր անունով և ծածկանուններով) ի մի հավաքվի, ապա դրանք կարող են կազմել տասնյակի հասնող հատորներ՝ ներառյալ «Ռուսահայերի հասարակական զարգացումը» եռահատոր կապիտալ ուսումնասիրությունը: Այդ բոլոր նյութերում հետևողականորեն արծարծվում է Հայաստանում հայության հավաքման գաղափարը, այն է՝ կուլտուրական վերածնունդ, նյութական հզորություն, ազգային ինքնագիտակցություն և հայկական տարածքների միավորում: Իսկ այդ ամենի նախապայմանն անկախության անհրաժեշտությունն էր: Իր այս առաջնահերթ խնդիրներն էլ կյանքի կոչելու համար նա իր բազմաթնույթ գործունեությամբ մեծապես նպաստել է ինչպես Հայաստանի առաջին Հանրապետության, այնպես էլ Խորհրդային Հայաստանի առաջին տարիների կայացմանը: Իր կենսագործունեության ողջ ընթացքում՝ հատկապես 1918–1920 թթ. Լեոնային Ղարաբաղում տիրող իրավիճակը խորապես մտահոգել է Դ. Անանունին, և նա քանիցս այցելել է երկրամաս, իր տպավորությունները հոդվածաշարի միջոցով հաղորդել հանրությանը: Ուշագրավ է 1920 թ. սեպտեմբերին նրա հրատարակած «Ղարաբաղ» վերնագրով հոդվածը, որտեղ քննական-վերլուծական նուրբ

դիտարկումներով ապացուցում է, որ տնտեսական, քաղաքական և տարածքային առումներով Ղարաբաղը պատկանում է Հայաստանին: Այս մասին տեղեկացնելով Հանրապետության վարչապետ Հ. Օհանջանյանին՝ հույս է հայտնում, որ Ղարաբաղի հարցում գիշողություն չի կարող լինել, և կարծում է, որ իր հոգվածն այդ ուղղությամբ ավելի կամրապնդի հայ գործիչներին իրենց համոզմունքների մեջ: «Եթե Հայաստանում հայրենիքի հավաքման համոզված գործիչներ կան՝ նրանք օրնիբուն պիտի խորհեն Ղարաբաղի մասին: Ղարաբաղը Հայաստանին!»», – ահա այս լավատեսությամբ է ավարտում իր հոգվածն անվանի «հայ մարդը»՝ ինչպես նրան բնորոշել է քաղաքական, պետական գործիչ, ճարտարապետ, Հայաստանի առաջին Հանրապետության առաջին վարչապետ Հովի. Քաջազնունին: Ի դեպ, Ե. Զարենցն էլ Դ. Անանունին տվել է «վերջին իմաստուն հայը» որակումը: Դ. Անանունի քաղաքական և գաղափարական հայացքները կատարյալ քննադատության էին ենթարկվում, ինչը և խորհրդային իշխանության առաջին տարիներին հասցրեց նրա մեկուսացմանը, ապա՝ մահվանը:

Մեր հոբելյարի գիտական վաստակի մեջ առանձնակի տեղ են գրավում նրա կազմած ժողովածուները: Դրանք այնպիսի գործեր են, որոնցում տեղ ունեն ոչ միայն բուն ասելիքը, այլև ժամանակաշրջանին վերաբերող, թվում է՝ աննշան փաստերը: Վերջիններս հիշարժան իրողությունների հետ ստեղծում են ժամանակի խիտ ու ամբողջական պատկերը և դառնում գիտություն, մեկ բառով՝ հասարակագիտություն: Այդ շղթայի մեջ իր ուրույն տեղն ունի Ա. Զաքարյանի կազմած՝ առաջաբանով ու ծանոթագրություններով, «Հայ ժողովրդի կորուստները Առաջին աշխարհամարտի տարիներին («Համաշխարհային պատերազմից հայ ժողովրդի կրած վնասների քննիչ հանձնաժողովի» փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու») (2005 թ., հայերեն և ռուսերեն) գիրքը: Հրապարակված վավերագրերը, որպես սկզբնաղբյուրներ, մեզ համար ունեն ոչ միայն ճանաչողական, այլև պատմական, քաղաքական և, անշուշտ, գործնական-կիրառական կարևոր նշանակություն:

Ա. Զաքարյանի նմանօրինակ հաջորդ աշխատանքը նվիրված է Տիգրան Հովհաննիսյանի՝ 1919 թ. «Հառաջ» թերթում տպագրած և գի-

տական հանրությանն անձանոթ «Տաճիկ կառավարությունը և իթթի-հաթը մարդկության դատարանի առաջ» աշխատության հրատարակությանը (2007 թ.): Այս ուսումնասիրության տպագրությունը կարևորվում է նրանով, որ աշխատությունը Հայոց ցեղասպանությունը ժխտող թուրք կեղծարարների դեմ մեզանում հրատարակված եթե ոչ ամենա-առաջին, ապա առաջին գործերից մեկն է: Տ. Հովհաննիսյանի աշխատությունը մասնագիտական հմտությամբ ու խորությամբ գրված գործ է, որը մեր օրերում էլ կարող է իր նպաստը բերել Հայոց ցեղասպանության պատմական իրողության ժխտման դեմ պայքարի գործին:

Այս շարքին է դասվում նաև հայ ազգային-ազատագրական շարժման լեգենդար հերոս Զորավար Անդրանիկի գնդի մարտական ուղուն (1918–1919 թթ.) նվիրված Ա. Զաքարյանի կազմած՝ Պորուչիկ Ալեքսեյ Կոլմակովի «Պատմական հայկական վաշտը» վերնագրով ժողովածուն (2009 թ., ռուսերեն):

Հայրենական մեծ պատերազմի տագնապալի օրերին՝ 1943 թ. նոյեմբերի 25-ին, Խորհրդային Հայաստանի կառավարության և Հայկոմկուսի Կենտկոմի միջնորդությամբ ու ԽՍՀՄ Մինիստրների խորհրդի որոշմամբ՝ ԽՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի հայկական մասնաճյուղի (Արմֆան, ստեղծվել է 1935 թ.) հիմքի վրա Հայաստանում հիմնվում է գիտությունների ակադեմիա: Դրա հիմնադրումը հայ գիտնականների նվաճումների և գիտական մեծ ներուժի ճանաչման վկայությունն էր: Շուտով հաստատվում է ակադեմիայի կառուցվածքը, կանոնադրությունը, նրա իսկական անդամների կազմը: Կարկառուն հայագետ, վաստակաշատ մանկավարժ, ազգային-հասարակական, գրական հայտնի գործիչ Մանուկ Աբեղյանն այն 23 անձանցից մեկն էր, ովքեր դարձան Խորհրդային Հայաստանի ԳԱ հիմնադիր անդամները: Եվ ահա գիտությունների ակադեմիայի հիմնադրման 70-ամյակին ընդառաջ Ա. Զաքարյանը կազմել է, գրել առաջաբան, ծանոթագրություններ և 2013 թ. հրատարակել է «Էջեր Մանուկ Աբեղյանի պատմահրապարակախոսական ժառանգությունից» ժողովածուն: Դրանում ընդգրկված է Մ. Աբեղյանի գիտական ժառանգության մի ստվար հատված, որ դուրս է մնացել նրա երկերի հատորներից: Այս գործերից մի քանիսում՝

ԳԱ-ի հիմնադիր նիստում Մ. Աբեղյանի ելույթի ամբողջական բնագրում, ազգային-հայրենասիրական-քաղաքացիական հատու շեշտադրումներով 1918–1919 թթ. գրած պատմահրապարակախոսական հոդվածաշարերում արժարժված հիմնահարցերը չեն կորցրել իրենց արդիական հնչեղությունը:

Հայաստանի առաջին Հանրապետության խորհրդարանի 100-ամյակի առթիվ 2018 թ. Ա. Զաքարյանը կազմել և հրատարակության է պատրաստել «Հայաստանի առաջին Հանրապետության խորհրդարանը» վերնագրով ժողովածուն: Այստեղ ներկայացված են խորհրդարանի պատմությունը, խորհրդարանների առաջին նիստերի մասին մամուլի հաղորդումները, Խորհրդի կանոնակարգը, ընտրությունների մասին օրենքը, պառլամենտի անդամների անվանացանկերը, խորհրդարանի նախագահների և կին պատգամավորների կենսագրականները: Նման հրատարակությունների շարքում ժողովածուն գրավում է ուրույն տեղ:

Ա. Զաքարյանը կազմել, առաջաբանով և ծանոթագրություններով 2020 թ. հրատարակել է հայ անվանի գրող, թարգմանիչ, հրապարակախոս, ազգային-հասարակական գործիչ Զապել Եսայանի «Ժողովուրդի մը հոգեվարքը (Աքսորեալ հայերը Միջագետքի մէջ)» վերնագրով նյութը: Պատմություն, որ Զ. Եսայանը լսել ու գրի է առել Միջագետքի անապատներ արքայական հայ ժողովրդի մի ստվար հատվածի ողբերգության ականատես-վկա Հայկ Թորոյանից: Պատմավերագրական արժեք ունեցող այդ «արձանագրությունները» ժամանակին 1917 թ. հրատարակվել է Բաքվի «Գործ» ամսագրում և տարագիր հայության մասին եղած առաջին վկայություններից են: Դրանք հաստատում և համալրում են Միջագետքի անապատներում տեղի ունեցած եղերական իրադարձությունները վերապրածների ու այլազգի ականատեսների հաղորդած տեղեկությունները, նկարագրությունները, կոտորածներին վերաբերող մանրամասները:

Մի դիտարկում. վերը հիշատակված աշխատությունների և ժողովածուների հրատարակման տարեթվերը փաստում են, որ 2003 թ. սկսած յուրաքանչյուր տարի (բացառությամբ 2008, 2017 և 2021 թթ.) Ա. Զաքարյանն ուսումնասիրություն է հրատարակել, երբեմն երկու անգամ մեկ տարվա մեջ: Այս իրողությունը, անտարակույս, վկայում է

գիտաշխատողի՝ հետևողականորեն իրականացվող և նպատակավաճ գործունեության մասին:

Ինքնատիպ էջեր են հայագիտության երախտավորների [Գ. Հովսեփյան, Ստ. Մալխասյանց, Ս. Տեր-Հակոբյան, Ե. Օտյան, Պ. Մակինցյան, Ա. Չոպանյան, Մ. Բաբայան, Կ. Միքայելյան, Լ. Լիսիցյան, Կոմիտաս, Զ. Եսայան, Իրազել (< Տեր-Հակոբյան), Դ. Անանուն և շատ ուրիշներ] գործունեությանը վերաբերող արխիվային նյութերի՝ նամակագրություն, հուշագրություն, գրականագետի հրապարակումները, որոնք ներածական խոսքի ու գիտական հմտալի ծանոթագրությունների շնորհիվ նոր կողմերով են բացահայտում նրանց կյանքն ու գործունեությունը:

Հարկ է նաև նշել, որ Ա. Զաքարյանը վերոգրյալ աշխատանքներին զուգահեռ խմբագրել, կազմել և հրատարակության է պատրաստել գիտաքաղաքական արդիական հնչեղություն ու բովանդակություն ունեցող շուրջ վեց տասնյակ աշխատություն և ժողովածու:

ՀՀ ԳԱԱ համակարգում ունեցած խոշոր վաստակի համար Ա. Զաքարյանը 2013 թ. ԳԱԱ նախագահի կողմից պարգևատրվել է «Վաստակագրով»:

Նշենք, որ 2014 թ. Ա. Զաքարյանը մասնակցել է «Գրականագիտություն» մասնագիտությամբ ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամի տեղի համար հայտարարված ընտրություններին և հավաքել է հաղթողից (17 ձայն) 1 ձայն պակաս:

Գիտնականը 1989-ից հանրապետության տարբեր բուհերում (Երևանի անասնաբուժական-անասնաբուծական ինստիտուտ, «Գալիք» և «Գլաճոր» համալսարաններ, Վանաձորի Հովհ. Թումանյանի անվ. մանկավարժական համալսարան) զբաղվել է նաև դասախոսական-մանկավարժական գործունեությամբ, եղել է պետական ավարտական քննական հանձնաժողովների նախագահ, Հանրապետական դպրոցական օլիմպիադաների՝ հայ գրականության գծով գործող հանձնաժողովի անդամ, նախագահ: Բազմիցս ուշագրավ ելույթներով հանդես է եկել հանրապետական և միջազգային գիտաժողովներում:

Ա. Զաքարյանը 2015–2018 թթ. եղել է «Կանթեղ» գիտական պարբերականի խմբագրական խորհրդի անդամ:

2006 թվականից գրականագետ-բանասերը ՀՀ ԳԱԱ Մ. Արեղյանի անվան գրականության ինստիտուտում գործող ՀՀ ԿԳՆ ԲՈԿ-ի (այժմ՝ ՀՀ ԲԿԳԿ) Ժ.01.03. – «Ռուս գրականություն» և Ժ.01.07.– «Արտասահմանյան գրականություն» մասնագիտություններով գիտական աստիճան շնորհող մասնագիտական խորհուրդների անդամ է: Եղել է ատենախոսական աշխատանքների պաշտոնական ընդդիմախոս, բազմիցս այդպիսի աշխատություններին տվել է փորձագիտական եզրակացություններ:

Ա. Զաքարյանը 1986 թ. ԽՍՀՄ, ապա Հայաստանի Ժողովրդական միության անդամ է:

2021 թ. նոյեմբերի 29-ին ընտրվել է Հումանիզմի պրոբլեմների ակադեմիայի իսկական անդամ:

Թեև ծանրաբեռնված պետական ու գիտական աշխատանքներով՝ Ա. Զաքարյանը կանգնած է եղել «Նախիջևան» հայրենակցական միության ստեղծման ակունքներում, տարիներ շարունակ եղել է վարչության անդամ, իսկ 1996–1998 թթ.՝ միության փոխնախագահ: Վարել է հասարակական-քաղաքական ակտիվ գործունեություն՝ 1999, 2000, 2003 և 2007 թթ. լինելով Ազգային ժողովի գումարումների պատգամավորության թեկնածու:

2015 թ. մարտի 24-ին նրան շնորհվել է ՀՀ պետական ծառայության 1-ին դասի խորհրդականի դասային աստիճան:

Ա. Զաքարյանն առօրյա և կենցաղային հարցերից ու շահերից վեր կանգնած անհատ է: Սկզբունքայնությունը, լայնախոհությունը, պահանջկոտությունը սեփական անձի և շրջապատի նկատմամբ՝ ահա այս հատկանիշներն են մարդ-քաղաքացու բնութագրիչները: Այս առումով էլ նա արժանի հարգանք ու հեղինակություն է վաստակել գիտական հանրության, հասարակական-քաղաքական շրջանակներում և իր միջավայրում:

Թերի կլիներ Ա. Զաքարյան մտավորականի, գիտության նվիրյալի, քաղաքացու դիմապատկերը, եթե չնշեինք, որ նա բազմանդամ ավանդապատ ընտանիքի սիրված ու հոգատար ղեկավար է, ունի երկու աղջիկ և տղա, վեց թոռ:

Այսօր էլ 70-ամյակը բոլորած հայագետը լի է տարբեր ծրագրերով, որոնց իրականացմամբ ավելի ամբողջական կդառնա XIX դարավերջի – XX դարի առաջին երեսնամյակի հայ պատմագրական-մշակութային կյանքի համապատկերը: Նրա վաստակն արժանի է բարձր գնահատության, որովհետև ժամանակակից հայագիտության մեջ նա ստեղծել է իր ուրույն տեղը, և, երբ գիտական շրջանակներում որևէ առիթով շրջանառվում է նրա անունը, աչքի առաջ են գալիս նրա աշխատությունները, որոնք նրա կյանքի ճանապարհի նշանաձողերն են դեպի հայտնություն:

Դավիթաշենի իր բնակարանից մինչև Գիտությունների ազգային ակադեմիայի իր աշխատասենյակ, շուրջ 5–6 կմ ճանապարհ, հանգստյան շաբաթ և կիրակի օրերն էլ հետը, նա ամեն օր անցնում է ոտքով: Դա ոչ միայն առողջության ճանապարհ է, այլև՝ նվիրումի: Այդ ճանապարհի իմաստավորմամբ էլ Անուշավան Զաքարյանին մաղթենք քաջառողջություն և հավատի պես անբեկանելի նվիրում՝ ի փառս մեզ համար գիտություններից առաջնահերթին, որ հայագիտությունն է:

ԴԱՎԻԹ ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ

ՀՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ,
բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ԱՄԵՆԱՀԱՎԱՍՏԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՉՆ ՈՒ ԺՈՂՈՎՐԴԱՆՎԵՐ ՔԱՂԱՔԱՑԻՆ

Գիտական ու գրական գործիչները ևս, ինչպես քաղաքական գործիչները, ունեն լեզվափոխության կարիք և լեզվափոխության աստիճան, որը բնութագրվում է մի շարք ուրույն բաղադրիչներով: Դա նախևառաջ նրանց ու գիտական հանրույթի միջև փոխհամագործակցության ու փոխվստահության ընդունելի և հարգի մթնոլորտն է, գիտական շփումների բարձր կուլտուրան, օբյեկտիվ սկզբունքայնությունն ու մասնագիտական անթերի գրագիտությունը:

Այս տեսանկյունից դիտարկելով սույն հարցադրումը, պետք է ընդգծել, որ գիտական և կրթական-մանկավարժական հանրույթի շարքերում սակավ են վերոնշյալ բնութագրիչներով առանձնացող գործիչները:

Եվ այդ սակավների շարքում առաջին հերթին առանձնանում են գիտության այնպիսի գործիչներ ու կազմակերպիչներ, ինչպիսիք են աշխարհահռչակ Հովսեփ Օրբելին, Վիկտոր Համբարձումյանը, Նիկողայոս Ադոնցը, Աշոտ Հովհաննիսյանը, Մկրտիչ Ներսիսյանը, Սերգեյ Մերգելյանը, Սերգեյ Համբարձումյանը, Վարդգես Միքայելյանը և էլի մի քանիսը:

Վերոնշյալ անհատները բացառիկ էին ու անկրկնելի: Նրանց հեղինակությունն անվիճելիորեն ընդունվում էր հասարակության բոլոր շերտերի կողմից:

Անկրկնելի փառահեղ այդ սերնդից հետո ներկայումս ասպարեզի վրա գտնվող ու գործող գործիչների մի նոր համաստեղության մեջ անմոռանալի և անուրանալի կերպար է «Պատմաբանասիրական հանդես»-ի գլխավոր խմբագիր, բանասիրական ու պատմագիտական արժեքավոր բազմաթիվ հետազոտությունների հեղինակ, բանասիրական

գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի սփյուռքահայ արվեստի և միջազգային կապերի բաժնի ավագ գիտաշխատող, ԳԱԱ «Գիտության աշխարհում» բազմաուղղվածություն ունեցող հանդեսի հայագիտական բաժնի պատասխանատու խմբագիր, ՀՀ Ազգային ժողովի հրատարակչական բաժնի երկարամյա ղեկավար, մեր ժամանակների աչքի ընկնող ազգային և հանրային գործիչ Անուշավան Զաքարյանը, որը վերջերս բոլորեց կյանքի յոթերորդ տասնամյակի շեմը:

Մինչև օրս շարունակվող բազմաբեղուն գիտական և հասարակական գործունեության ընթացքում Ա. Զաքարյանն արդեն հասցրել է ընտիր և վիթխարի ժառանգություն կտակել հայագիտության անդամատանում:

Արտասովոր լայն, բազմառատ ու բազմավեկտոր է գիտնականի ուսումնասիրությունների շրջանակը, և, ըստ մեծի մասին, անմշակ ու խոպան են այն հարցերը, որոնք եղել են նրա գիտահետազոտական աշխատանքի կիզակետում: Դրանք ընդգրկում են XX դարասկզբի առաջին երեսնամյակի իրականության բազմապիսի հիմնահարցեր, գրական, մշակութային և պատմական առնչություններ, Հայկական հարցի և Հայոց ցեղասպանության հիմնահարցի շուրջ կարևորագույն արծարծումներ, հայ-ռուսական պատմագրական ու մշակութային կապերի և հարաբերությունների ուսումնասիրություն ու այլ հետազոտություններ: Գիտական գործունեության ընթացքում Ա. Զաքարյանը հեղինակել է քսաներեք մենագրություն և ժողովածու, ավելի քան երկու հարյուր ութսուն գիտական հոդված, հրապարակում ու գրախոսություն:

Հայագետին համակողմանի ճանաչում և փառք են բերել գրականագիտական և պատմագիտական բնույթի մի շարք աշխատություններ, որոնցից են «Ռուս գրողները Անդրկովկասում և հայ գրական կյանքը (1914–1920)», «Ռուս գրագետները և հայ իրականությունը (XX դ. 10-ական թթ.)», «Հայ ժողովրդի ողբերգությունը ռուս գրագետների գնահատմամբ», «Ալեքսանդր Կոլեբյակինը և Հայաստանը», «Բորիս Լազարևսկին Հայաստանի և հայ կանանց մասին», «Սերգեյ Գորոդեցկին Արևմտյան Հայաստանում և Անդրկովկասում (1916–1921

թթ.)), «Իլյա Էրենբուրգի թիֆլիսյան օրերը», «Արևմտահայ իրականությունը ռուս հրապարակախոս Տ. Օլգենինի գնահատմամբ», «Հայաստանը Վ. Բրյուսովի գրական-հասարակական գործունեության մեջ», «Ռուս գրողները և Հովհաննես Թումանյանը», «Ռուս կոմպոզիտոր Թոմաս Հարտմանը և Կոմիտասը», «Օսիպ Մանդելշտամը և Հայաստանը» և այլ գործեր:

Անուրանալիորեն կարևոր արժեք են ներկայացնում անխոնջ գիտնականի կազմած գիտավերլուծական ու տեղեկատվական հրապարակումները և այդ շարքում հիշատակության են արժանի «Հայ ժողովրդի կորուստները Առաջին աշխարհամարտի տարիներին (Համաշխարհային պատերազմում հայ ժողովրդի կրած վնասների քննիչ հանձնաժողովի փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու)», «Շիրվանզադեի հրապարակախոսական ժառանգությունից (1914–1919)» աշխատությունները, ինչպես նաև «Տիգրան Հովհաննիսյան. Տաճիկ կառավարությունը և իրթիհատը մարդկության դատաստանի առաջ» և Զապել Եսայանի «Ժողովուրդի մը հոգեվարքը (Աքսորեալ հայերը Միջագետքի մեջ)» գործերի վերահրատարակությունը: Պատմագիտական կարևոր նշանակություն ունի նրա կազմած պորուչիկ Ալեքսեյ Կոլմակովի «Պատմական հայկական վաշտը» օրագրության հրատարակությունը 2009 թվականին, որն առնչվում է հայոց լեգենդար Զորավարի՝ Անդրանիկի գնդի ձևավորմանն ու մարտական ուղու (1918–1919 թթ.) պատմությանը:

Ա. Զաքարյանի բանասիրական և պատմագիտական հետազոտություններն իրենց մեջ ներառում են քսաներորդ դարասկզբի հայկական իրականության՝ իրենց խորքում կարևորագույն թեմաները, հիմնահարցերը և հարցադրումները:

Այդպիսի կարևոր, խորքային թեմաներից մեկը վերաբերում է XX դարի առաջին երեսնամյակի ազգային, հասարակական ու քաղաքական կարկառուն դեմքերից՝ Դավիթ Անանունի կյանքի և գործունեության լուսաբանմանը: 2023 թ. Մ. Աբեղյանի անվ. գրականության ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ լույս տեսավ Ա. Զաքարյանի

«Դավիթ Անանուն. կյանքը և գործունեությունը» վերնագրով ուշագրավ մենագրությունը:

Մեծավաստակ հետազոտողի գրապատմական հարուստ ժառանգության մեջ կարևոր տեղ է հատկացված հայոց պետականության անցյալին: 2018 թ. ընթերցողի գրասեղանին դրվեց նրա «Հայաստանի առաջին Հանրապետության խորհրդարանը» վերնագրով մեծարժեք աշխատանքը:

Արձանագրենք. Ա. Զաքարյանը մեր այն քիչ ուսումնասիրողներից է, որոնց խոսքը սովորաբար հենվում է ճշգրիտ փաստերի և դրանց բազմակողմանի քննության վրա:

Գիտական ու գրական գործունեությանը զուգահեռ Ա. Զաքարյանն ակտիվ գործունեություն է ծավալել հանրային-հասարակական հարթակում, միշտ ու մշտապես առաջադեմ նախաձեռնություններով ու հարցադրումներով հանդես եկել, որպես պատգամավորության թեկնածու առաջադրվել ՀՀ Ազգային ժողովի ընտրություններում:

Գիտնական-խմբագիրն անտարակուսելի ծառայություններ է մատուցել Հայաստանի ակադեմիական երկու ծանրակշիռ՝ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների» և «Պատմաբանասիրական հանդես» պարբերականների կայացման և զարգացման գործում: Ընդ որում, «Պատմաբանասիրական հանդես»-ում նա աշխատանքի է անցել 1999 թվականից՝ նախ որպես պատասխանատու քարտուղար, 2003 թվականից՝ որպես գլխավոր խմբագրի տեղակալ, իսկ 2018 թվականից՝ գլխավոր խմբագիր: Հենց նրա ջանքերով է որակական բարձր տեղաշարժեր կրել հանդեսը, դառնալով արդի շրջանի հայագիտության լավագույն և ամենաբարձր հեղինակություն վայելող գիտական հրատարակությունը:

Գիտական, հասարակական ու մանկավարժական բազմաժանր գործունեության ընթացքում Ա. Զաքարյանը կապեր և հարաբերություններ է ձևավորել բազմաթիվ անհատների ու աշխատանքային կոլեկտիվների հետ, ձեռք բերել ընկերների, բարեկամների և համախոհների լայն ու կայուն շրջանակ:

Որպես գիտնական, խմբագիր, հրատարակիչ, գիտական գործի հմուտ կազմակերպիչ ու հրապարակագիր Ա. Զաքարյանը բարձր վստահության է արժանացել հայագիտությամբ և հասարակական գիտություններով զբաղվող լայն հանրության կողմից: Նրա գրքերը, հոդվածները և ուսումնասիրություններն ունեն ընթերցողների մեծ լսարան, ընդ որում՝ ոչ միայն հայերեն, այլև ռուսերեն ու անգլերեն լեզուներով: Նա այն եզակի գիտնականներից է, որով կարող են հպարտանալ հայաշխարհի ներկայացուցիչները և՛ դրսում, և՛ ներսում:

Հուսանք, որ դեռևս երկար ժամանակ Անուշավան Զաքարյան հայագգի բարձր մտավորականը շարունակելու է ավելացնել բազմապատկել հայագիտության և հայ ժողովրդի ջերմ ու անկեղծ նվիրյալների թիվը Հայաստանում, Ռուսաստանում ու աշխարհում:

ԱՐՄԵՆ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Պատմական գիտությունների թեկնածու,
գրող, հրապարակախոս

ԱՆՈՒՇԱՎԱՆ ՀԱԶԱՐԱՊԵՏԻ ԶԱՔԱՐՅԱՆԻ ԿՅԱՆՔԻ ՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐԵԹՎԵՐԸ

Ծնվել է 1954 թ. հունվարի 1-ին Նախիջևանի ԻԽՍՀ Օրդուբադի շրջանի (պատմական Գողթան գավառ) Փառակա գյուղում, բժշկի ընտանիքում:

1961 թ. ընդունվել և 1971 թ. ավարտել է Երևանի Ն. Կ. Կրուպսկայայի (այժմ՝ Նիկոլ Աղբալյանի) անվան N° 19 միջնակարգ դպրոցը:

1971–1975 թթ. սովորել է Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական ինստիտուտի բանասիրական ֆակուլտետում:

1975 թ. ինստիտուտը չավարտած՝ դասավանդել է ՀԽՍՀ Հոկտեմբերյանի շրջանի (ներկայիս՝ Արմավիրի մարզ) Նոր Արտագերս գյուղի դպրոցում:

1975–1976 թթ. Հեռավոր Արևելքում՝ Խաբարովսկի երկրամասի Օբլուչիե քաղաքում որպես շարքային նշանառու հրետանավոր ծառայել է խորհրդային բանակում:

1977–1980 թթ. աշխատել է Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչությունում որպես խմբագիր:

1980–1993 թթ. եղել է Գիտությունների ակադեմիայի «Լրաբեր հասարակական գիտությունների» ամսագրի պատասխանատու քարտուղարը:

1985 թ. պաշտպանել է թեկնածուական ատենախոսություն՝ «Ռուս գրողները Անդրկովկասում և հայ գրական կյանքը» վերնագրով:

1986 թվականից ԽՍՀՄ, ապա Հայաստանի ժուռնալիստների միության անդամ է:

1988 թ. ավարտել է ՀԿԿ կենտկոմի մարքսիզմ-լենինիզմի համալսարանի կուսակցական-տնտեսական ակտիվ ֆակուլտետի «Գաղափարախոսական աշխատանք» բաժինը:

1989 թ. ընդունվել է ԽՄԿԿ շարքերը:

1989–1990 թթ. վարել է նաև «Հայաստան» հասարակական կազմակերպության «Գոյամարտ» շաբաթաթերթի պատասխանատու քարտուղարի պաշտոնը:

1993 թ. հոկտեմբերին աշխատանքի է փոխադրվել ՀՀ Գերագույն խորհուրդ որպես քարտուղարության հրատարակչական բաժնի վարիչ:

1995 թ. հոկտեմբերից ղեկավարել է ՀՀ Ազգային ժողովի աշխատակազմի կառուցվածքային տարբեր ստորաբաժանումներ. եղել է արձանագրային-հրատարակչական բաժնի վարիչի տեղակալ, թարգմանչական-հրատարակչական ենթաբաժնի վարիչ, գրասենյակի ղեկավար (դրա կազմի մեջ մտնում էին ընդհանուր, կադրերի և նամակների բաժինները), քարտուղարության պետի տեղակալ:

1996–1998 թթ. եղել է «Նախիջևան» հայրենակցական միության փոխնախագահ:

1998 թ. փետրվարից եղել է ՀՀ կառավարության աշխատակազմի նորաստեղծ «Պաշտոնական տեղեկագիր» ՊԲԲԸ-ի գործադիր տնօրենը:

1999 թ. ստանձնել է նաև ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի «Պատմաբանասիրական հանդես»-ի պատասխանատու քարտուղարի, 2003-ից՝ գլխավոր խմբագրի տեղակալի պաշտոնը:

2000 թ. մարտից 2019 թ. նոյեմբեր եղել է ՀՀ Ազգային ժողովի աշխատակազմի հրատարակչության բաժնի վարիչը:

2005 թ. «Ռուս գրագետները և հայ իրականությունը (XX դարի 10-ական թվականներ)» թեմայով պաշտպանել է դոկտորական ատենախոսություն:

1999, 2000, 2003 և 2007 թթ. որպես պատգամավորության թեկնածու մասնակցել է ՀՀ Ազգային ժողովի ընտրություններին:

1989–2003 թթ., 2009–2012 թթ. դասախոսական աշխատանք է կատարել մի շարք բուհերում (Անասնաբուժական-անասնաբուծական ինստիտուտ, «Գալիք», «Գլաճոր», Վանաձորի Հովի. Թումանյանի անվան մանկավարժական համալսարաններ):

2006 թվականից ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտում գործող ԿԳՆ ԲՈԿ-ի (այժմ՝ ԲԿԳԿ) Ժ.01.03. – «Ռուս

գրականություն» և Ժ.01.07. – «Արտասահմանյան գրականություն» մասնագիտություններով գիտական աստիճան շնորհող մասնագիտական խորհուրդների անդամ է:

2013 թ. ՀՀ ԳԱԱ համակարգում ունեցած խոշոր վաստակի համար պարգևատրվել է ՀՀ ԳԱԱ «Վաստակագրով»:

2014 թ. մասնակցել է «Գրականագիտություն» մասնագիտությամբ ԳԱԱ թղթակից անդամի ընտրություններին և հավաքել հաղթողից (17 ծայն) 1 ծայն պակաս:

2015 թ. մարտի 24-ին շնորհվել է Հայաստանի Հանրապետության պետական ծառայության 1-ին դասի խորհրդականի դասային աստիճան:

2015–2018 թթ. եղել է «Կանթեղ» գիտական պարբերականի խմբագրական խորհրդի անդամ:

2018 թ. հունիսից «Պատմաքանասիրական հանդես»-ի գլխավոր խմբագիրն է:

2021 թ. նոյեմբերի 29-ին ընտրվել է Հումանիզմի պրոբլեմների ակադեմիայի իսկական անդամ:

2022 թ. փետրվարից ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի սփյուռքահայ արվեստի և միջազգային կապերի բաժնի ավագ գիտաշխատող է:

2024 թ. մարտից ՀՀ ԳԱԱ «Գիտության աշխարհում» բազմաուղղվածություն ունեցող հանդեսի հայագիտական բաժնի պատասխանատու խմբագիրն է:

ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. «Ռուս գրողները Անդրկովկասում և հայ գրական կյանքը (1914–1920)», Երևան, «Սովետական գրող» հրատ., 1984, 256 էջ:
2. «Русские литераторы и армянская действительность (10-е гг. XX в.)». Ереван, Изд-во «Гитутюн» НАН РА, 1994, 197 с.
3. «Александр Кулебякин и Армения». Ереван, Авторское изд., 2003, 238 с.
4. «Трагедия армянского народа в оценке русских литераторов». Ереван, МИГА НАН РА, 2003, 286 с.
5. «Բորիս Լազարևսկին Հայաստանի և հայ կանանց մասին», Երևան, ՀՀ ԳԱԱ հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ, 2004, 112 էջ:
6. «Շիրվանզադեի հրապարակախոսական ժառանգությունից (1914–1919 թթ.)», Երևան, Հեղինակային հրատ., 2006, 233 էջ:
7. «Սերգեյ Գորոդեցկին Արևմտյան Հայաստանում և Անդրկովկասում», Երևան, Հեղինակային հրատ., 2010, 202 էջ:
8. «Тифлисский «Цех поэтов» Сергея Городецкого и сборник «Акмэ»». Ереван, Авторское изд., 2011, 103 с.
9. «Իլյա Էրենբուրգի թիֆլիսյան օրերը», Երևան, Հեղինակային հրատ., 2012, 52 էջ (հայերեն և ռուսերեն):`
10. «Արևմտահայ իրականությունը ռուս հրապարակախոս Ս. Օլգենինի գնահատմամբ», Երևան, Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ, 2014, 112 էջ:
11. «Сергей Городецкий в Западной Армении и в Закавказье (1916–1921 гг.)». Ереван, Изд-во «Гитутюн» НАН РА, 2015, 230 с.

12. «Армения в литературно-общественной деятельности В. Брюсова». Ереван, Изд-во «Гитутюн» НАН РА, 2016, 168 с.
13. «Ռուս գրողները և Հովհաննես Թումանյանը», Երևան, Հեղինակային հրատ., 2019, 72 էջ:
14. «Русский композитор Фома Гартман и Комитас». Ереван, Изд-во «Гитутюн» НАН РА, 2019, 108 с. (на русск. и арм. яз.).
15. «Օսիպ Մանդելշտամ. բանաստեղծը և Հայաստանը», Երևան, Հեղինակային հրատ., 2022, 82 էջ:
16. «Դավիթ Անանուն. կյանքը և գործունեությունը», Երևան, Հեղինակային հրատ., 2023, 226 էջ:

ՍԵՂՍԱԳՐԵՐ

1. «Русские писатели в Закавказье и армянская литературная жизнь». Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Ереван, 1985, 22 с.
2. «Русские литературные деятели и армянская действительность (10-е годы XX века)». Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Ереван, 2005, 46 с.

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆԵՐ

1. «Հայ ժողովրդի կորուստները Առաջին աշխարհամարտի տարիներին («Համաշխարհային պատերազմից հայ ժողովրդի կրած վնասների քննիչ հանձնաժողովի» փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու)», Երևան, ՀՀ ԳԱԱ հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ, 2005, 239 էջ:
2. «Արտաշես Գեղամյան. Հոդվածներ, հարցազրույցներ, ելույթներ», Երևան, Հեղինակային հրատ., 2005, 730 էջ + 32 էջ լուսանկար, Երևան, Երկրորդ, լրացված հեղինակային հրատ., 2006, 1032 էջ + 56 էջ լուսանկար (հայերեն և ռուսերեն):
3. «Տիգրան Հովհաննիսյան. Տաճիկ կառավարությունը և իթթի-հաթը մարդկության դատարանի առաջ», Երևան, Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ, 2007, 64 էջ:
4. «Поручик Алексей Колмаков: Историческая армянская рота». Ереван, Авторское изд., 2009, 73 с.
5. «Էջեր Սանուկ Աբեղյանի պատմահրապարակախոսական ժառանգությունից», Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2013, 103 էջ:
6. «Հայաստանի առաջին Հանրապետության խորհրդարանը», Երևան, Ազգային ժողով, 2018, 144 էջ + 4 էջ ներդիր:
7. «Զապէլ Եսայեան. Ժողովուրդի մը հոգեվարքը (Աքսորեալ հայերը Միջագետքի մէջ)», Երևան, Հեղինակային հրատ., 2020, 180 էջ:

ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ

1. «Սերգեյ Գորոդեցկին Երևանում (1919 թ. ապրիլ)»։ – ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1981, № 6, էջ 53–64:
2. «Սերգեյ Գորոդեցկու գործունեությունն Արևմտյան Հայաստանում»։ – ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1982, № 8, էջ 37–46:
3. «Միջազգային հայերենագիտական գիտաժողով»։ – ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1982, № 10, էջ 94–96:
4. «Ս. Գորոդեցկու հիմնած Թիֆլիսի «Բանաստեղծների համաքաղությունը» և նրա «Ակմե» ժողովածուն»։ – ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1982, № 12, էջ 44–56:
5. «Վալերի Բրյուսովը Անդրկովկասում և հայ գրական կյանքը»։ – ՀՍՍՀ ԳԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1983, № 2–3, էջ 74–88:
6. «Վասիլի Կամենսկին Անդրկովկասում և հայ գրական կյանքը»։ – ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1983, № 7, էջ 14–24:
7. «Նվիրումի էջեր»։ – «Սովետական գրականություն» (Երևան), 1983, № 10, էջ 136–138:
8. «Սերգեյ Գորոդեցկին Անդրկովկասում և հայ գրական կյանքը (1916–1921)»։ – ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1984, № 2, էջ 22–33:
9. «Թիֆլիս, 1919, «Կոմիտասի անվան ընկերություն»»։ – «Սովետական արվեստ» (Երևան), 1984, № 2, էջ 59–61 (համահեղինակ՝ Թ. Հովհաննիսյան):
10. «Իլյա Էրեմբուրգը Թիֆլիսում (1920 թ.)»։ – ՀՍՍՀ ԳԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի «Երիտասարդ գիտաշխատողների և ասպիրանտների հանրապետական գիտական VII

- նստաշրջան», գեկուցումների դրույթներ. մայիսի 30 – հունիսի 1, 1984 թ.», Երևան, 1984, էջ 15–16:
11. «А. И. Куприн в Закавказье». – «Литературная Армения», 1984, № 7, с. 110–111.
 12. «Ռուս գրողները Անդրկովկասում և հայ գրական կյանքը (1914–1920)»». – ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1984, № 8, էջ 25–35:
 13. «Գիտական նստաշրջան՝ նվիրված Հայրենական մեծ պատերազմում սովետական ժողովրդի տարած հաղթանակի 40-ամյակին». – ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1985, № 3, էջ 99–100:
 14. «Հայ արվեստին նվիրված միջազգային չորրորդ գիտաժողովը». – ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1985, № 9, էջ 94–96:
 15. «Հայ միջնադարյան գրականությանը նվիրված միջազգային գիտաժողով». – ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1986, № 9, էջ 88–91:
 16. «Валерий Брюсов – пропагандист армянской поэзии». – «Литературная Армения», 1986, № 10, с. 93–96.
 17. «Русский писатель С. Рафалович о сентябрьских событиях в Баку 1918 г.». – «Вестник общественных наук» АН Арм. ССР, 1988, № 2, с. 48–51.
 18. «Մոռացված հուշակոթող».- «Գրական թերթ» (Երևան), 11. III. 1988:
 19. «Համամիութենական գիտական նստաշրջան՝ նվիրված հայ-մերձբալթյան գրական կապերին». – ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1988, № 10, էջ 94–98:
 20. «Всесоюзная научная сессия, посвященная армяно-прибалтийским литературным связям». – «Литературная Армения», 1989, № 2, с. 108–112.
 21. «Ռուս հրապարակախոս Տ. Օլգենինը Հայաստանի և Հայկական հարցի մասին». – ՀՍՍՀ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1989, № 4, էջ 66–84:
 22. «Սուևը» ճշմարտություն»». – «Գրական թերթ» (Երևան), 22. XII. 1989:

23. «Армянская действительность и русские литературные деятели (10-е годы XX века)». – «Историко-филологический журнал» АН Армении, 1990, № 2, с. 78–88.
24. «Ակադեմիայի անդրանիկ պարբերականը 50 տարեկան է». – «Միտք» (Երևան), 20. XII. 1990:
25. «Статьи: «В. Брюсов», «Ю. Веселовский», «Русская дореволюционная литература», «С. Городецкий», «М. Горький», «Т. Ольгенин», «С. Рафалович», «П. Сибирцев», «А. Тыркова» и др. – «Армянский вопрос. Энциклопедия». Ереван, 1991 (на рус. яз.); Ереван, 1996 (на арм. яз.).
26. «Т. Ольгенин: «Россия должна исправить ошибки своего прошлого». – «Республика Армения», 01. II. 1994.
27. «Они болели душой за Армению». – «Республика Армения», 23. IV. 1994.
28. «Борис Лазаревский и Армения». – «Литературная Армения», 1995, № 7–9, с. 157–159.
29. «Մշակույթի երախտավորների մոռացված հուշակոթողը». – «Հայք» (Երևան), 25. X. 1997:
30. «Նանսենի պատգամները». – «Հայք» (Երևան), 20. I. 1998:
31. «Վալերի Բրյուսովը և Հայաստանը (Վ. Բրյուսովի ծննդյան 125-ամյակի առթիվ)». – «Հայաստանի Հանրապետություն», 15. XII. 1998:
32. «Գիտաժողով՝ նվիրված զորավար Անդրանիկ Օզանյանին». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2000, № 1, էջ 285–287:
33. «Հայագիտական հանդեսի հերթական համարը». – «Հայաստանի Հանրապետություն», 11. II. 2000:
34. «Պատմա-բանասիրական հանդեսի» հերթական համարը». – «Հայաստանի Հանրապետություն», 16. VI. 2000:
35. «Պատմա-բանասիրական հանդեսի» հերթական համարը». – «Ազգ» (Երևան), 10. XI. 2000:
36. «60 տարվա պատմություն. Ազգային ակադեմիայի անդրանիկ պարբերականը». – «Հայաստանի Հանրապետություն», 11. XI. 2000:

37. «Вестник национальной мысли. Первому периодическому изданию Национальной академии – 60 лет». – «Голос Армении», 30. XI. 2000.
38. «ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի տարեկան ընդհանուր ժողովը». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2000, № 2, էջ 302–308:
39. «Ավետիք Իսահակյանի ծննդյան 125-ամյակին նվիրված հոբելյանական գիտական նստաշրջան». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2000, № 3, էջ 292–294:
40. «Ակադեմիկոս Գևորգ Զահուկյանի 80-ամյակին նվիրված հայերենագիտական միջազգային գիտաժողովը». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2000, № 3, էջ 294–296:
41. «ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի տարեկան ընդհանուր ժողովը». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2001, № 1, էջ 293–299:
42. «Поэт-генерал Александр Кулебякин и Армения». – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2001, № 2, с. 99–129.
43. «Մի դրվագ ազգանվեր գործունեությունից». – «Հայաստանի Հանրապետություն», 15. XII. 2001:
44. «Մի դրվագ Հովհաննես Թումանյանի ազգանվեր գործունեությունից». – «Գարդմանի կանչ» (Երևան), հունվար–փետրվար, 2002, էջ 7:
45. «Լիսիցյանների ընտանիքը». – «Հայաստանի Հանրապետություն», 19. III. 2002:
46. «Գեներալ Ալեքսանդր Կուլեբյակինի մասնակցությունը համաշխարհային պատերազմում հայ ժողովրդի կրած վնասների քննիչ հանձնաժողովի աշխատանքներին». – «Հայկական բանակ» (Երևան), 2002, № 1–2, էջ 155–161:
47. «Александр Кулебякин и Ованес Туманян». – «Вестник общественных наук» НАН РА, 2002, № 1, с. 157–164.
48. «Армения в литературно-общественной деятельности Валерия Брюсова». – «Вестник общественных наук» НАН РА, 2002, № 2, с. 125–134.

49. «Հայաստանը Բորիս Լազարևսկու ստեղծագործության և հասարակական գործունեության մեջ». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2002, № 3, էջ 103–108:
50. «Գիտաժողով՝ նվիրված մարշալ Հովհաննես Բաղրամյանի ծննդյան 105-ամյակին». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2002, № 3, էջ 310–313:
51. «Русские литературные деятели об Армянском вопросе и о Геноциде армян (10-е годы XX века)». – «Вестник Ереванского университета», 2003, № 1, с. 63–73.
52. Ռուս գինվորականները և սիբիրյան հայկական վաշտը. – «Հայկական բանակ» (Երևան), 2003, № 1, էջ 80–85:
53. «Армения и Армянский вопрос в публицистике Сергея Городецкого». – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2003, № 1, с. 89–106.
54. «Հայ ժողովրդի վիճակի արտացոլումը Ալ. Շիրվանզադեի հոդվածներում (1914–1919 թթ.)». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2003, № 2, էջ 102–119:
55. «Վ. Բրյուսովի «Հայաստանի պոեզիա» ժողովածուն. քննական դիտարկումներ». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2004, № 1, էջ 81–109:
56. «Հայաստանի աղջիկներն ու կանայք Բորիս Լազարևսկու ակնարկաշարում». – ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2004, № 2, էջ 107–115:
57. «Новые литературные течения в Закавказье (по материалам прессы 10-х гг. XX века)». – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2004, № 3, с. 21–51.
58. «Армянские поэты нового поколения и русские писатели (10-е годы XX века)». – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2005, № 3, с. 49–64.
59. «Ակադեմիայի հասարակագիտական անդրանիկ ամսագիրը». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2005, № 3, էջ 297–299:
60. «Կազմողի կողմից». – Ա. Գեղամյան. Հոդվածներ, հարցազրույցներ, ելույթներ, Երևան, 2005, էջ 5–6 (հայերեն և ռուսերեն), Երևան, Երկրորդ, լրացված հեղինակային հրատ., 2006, էջ 5–6 (հայերեն և ռուսերեն):

61. «Литературоведческие взгляды Сергея Городецкого». – «Вестник общественных наук» НАН РА, 2006, № 1, с. 98–105.
62. «Պատմա-բանասիրական հանդեսը» 50 տարեկան է...» – «Ռոմանո-գերմանական բանասիրության պրոբլեմները. օտար լեզուների դասավանդման տեսություն և մեթոդիկա: Միջազգային գիտամեթոդական II կոնֆերանսի ծրագիր: Ձեկուցումների թեզիսներ, 17, 18 ապրիլի: Ռուս-հայկական (Սլավոնական) պետական համալսարան», Երևան, 2008, էջ 15–16:
63. «Հայագիտության ամենահեղինակավոր պարբերականը. «Պատմա-բանասիրական հանդես»-ի 50-ամյակի առթիվ». – «Ազգ» (Երևան), 19. IV. 2008 (ներդիր՝ էջ Ե):
64. «Երկու խոսք». – Ա. Գեղամյան. Հոդվածներ, ելույթներ, հարցազրույցներ, Երևան, 2008, էջ 3–4:
65. «Полвека арменоведения. Исполняется 50 лет академическому “Историко-филологическому журналу”». – «Голос Армении», 22. V. 2008.
66. «Պատմա-բանասիրական հանդես»-ի 50-ամյակը. – ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2008, № 1, էջ 140–145:
67. «Գիտնականը և քաղաքացին (ակադեմիկոս Վարդգես Միքայելյանի ծննդյան 85-ամյակի առթիվ)». – ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2009, № 3, էջ 306–311:
68. «Երկու խոսք». – Ա. Գեղամյան. Հայացք ապագային, Երևան, 2009, էջ 5–7 (հայերեն և ռուսերեն):
69. «Ակադեմիկոս Վարդգես Միքայելյան (ծննդյան 85-ամյակի առթիվ)». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2010, № 1, էջ 282–287:
70. «Վանը Ա. Գորոդեցկու կյանքում և ստեղծագործության մեջ». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2010, № 3, էջ 34–46:
71. «Деятельность тифлисского «Цеха поэтов»». – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2011, № 3, с. 113–130.

72. «Հանրապետական գիտաժողով՝ նվիրված 1921 թ. Մոսկվայի և Կարսի պայմանագրերի 90-ամյակին»։ – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաքա-
նասիրական հանդես», 2011, № 3, էջ 270–275 (համահեղինակ՝
Հանլետ Հարությունյան)։
73. «Անվանի հայագետն ու վաստակաշատ մանկավարժը (ՀՀ
ԳԱԱ թղթակից անդամ Աելիտա Դոլուխանյանի ծննդյան 70 և
գիտամանկավարժական գործունեության 45-ամյակի առ-
թիվ)»։ – «Գիտություն» (Երևան), փետրվար, № 2, 2012։
74. «Կազմողի կողմից»։ – Ա. Գեղամյան. Եվրասիական միությունը
մեր ապագան է, Երևան, 2012, էջ 9–14 (հայերեն և ռուսերեն)։
75. «Հանրաճանաչ հայագետ-մանկավարժը (ՀՀ ԳԱԱ թղթակից
անդամ Աելիտա Դոլուխանյանի ծննդյան 70-ամյակի առ-
թիվ)»։ – ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների»,
2012, № 1, էջ 358–363։
76. «Արտաշես Գեղամյանի «Եվրասիական միությունը անկախ
Հայաստանի ապագայի ուղին է» գրքի մասին»։ – Ա. Գե-
ղամյան. Եվրասիական միությունը անկախ Հայաստանի
ապագայի ուղին է, Երևան, 2012, էջ 13–18, Երևան, Երկրորդ,
լրացված հեղինակային հրատ., 2013, էջ 13–20 (հայերեն և
ռուսերեն)։
77. «Վաստակաշատ գրականագետը (Ալմաստ Ջաքարյանի
ծննդյան 90-ամյակի առթիվ)»։ – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաքա-
նասիրական հանդես», 2013, № 1, էջ 234–237։
78. «Մանուկ Աբեղյանը՝ Հայաստանի գիտությունների ակադե-
միայի հիմնադիր անդամ»։ – «Գիտություն» (Երևան), հունիս, №
6, 2013։
79. «Վանը և Սերգեյ Գորոդեցկին»։ – «Հայաստանի մայրաքա-
ղաքները։ Գիրք I. Վան։ Վան քաղաքի առաջին հիշատա-
կության 2865-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի
(7–9 հոկտեմբերի 2010 թ.) նյութերի ժողովածու», Երևան,
2013, էջ 208–215։
80. «Հայացք Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի հիմնա-
դիր անդամ Մանուկ Աբեղյանի գործունեությանը»։ – ՀՀ ԳԱԱ
«Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2013, № 2, էջ 43–
50։

81. «Հայ կանայք Բորիս Լազարևսկու բնութագրմամբ». – «Պատմամշակութային ժառանգություն և արդիականություն» միջազգային գիտաժողով: Ձեկուցումների դրույթներ, 4–6 հոկտեմբերի, 2013, Գյումրի, էջ 183–184 (հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն):
82. «Русские литературные деятели об Армянском вопросе и о Геноциде армян (10-е годы XX века)». – «Второй международный армяноведческий конгресс “Арменоведение и вызовы современности”. 17–19 октября 2013 г. Тезисы докладов». Ереван, 2013, с. 272–273.
83. «Հայ ժողովրդի սրտակից ու ազնիվ բարեկամը (Վ. Բրյուսովի ծննդյան 140-ամյակի առթիվ)». – «Գիտություն» (Երևան), փետրվար, № 2, 2014:
84. «Ընթերցողին». – Ա. Գեղամյան. Հայաստանը Մաքսային միությունում անշրջելի փոփոխությունների սկիզբ Անդրկովկասում, Երևան, 2014, էջ 13–18 (հայերեն և ռուսերեն):
85. «Յուրի Վեսելովսկին և Հայոց եղեռնը». – «Գիտություն» (Երևան), ապրիլ, № 4, 2014:
86. «В. Д. Плетнев об Армянском вопросе (накануне Первой мировой войны)». – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2014, № 1, с. 22–28.
87. «Ալմաստ Գրիգորի Զաքարյան (1923–2013)». – «Հայկազյան հայագիտական հանդես» (Բեյրութ), 2014, էջ 611–614:
88. «Համաշխարհային պատերազմում հայ ժողովրդի կրած վնասների քննիչ հանձնաժողովի» գործունեությունը». – «Գիտություն» (Երևան), հուլիս–օգոստոս, № 7–8, 2014:
89. «Ալբերտ Արմենակի Խառատյան (ծննդյան 75-ամյակի առթիվ)». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2014, № 2, էջ 224–229:
90. «Կազմողի կողմից». – Ա. Գեղամյան. Հայաստանի և Ռուսաստանի ժողովուրդների ճակատագիրը նույն է. հաղթել՝ սանձելով պատերազմը, Երևան, 2014, էջ 15–20 (հայերեն և ռուսերեն):
91. «Վաստակաշատ պատմաբանը (Ալբերտ Արմենակի Խառատյանի ծննդյան 75-ամյակի առթիվ)». – «Գիտություն» (Երևան), սեպտեմբեր, № 9, 2014:

92. «Երկու խոսք».–Ասատուր Փաշայան. Ֆրանց Վերֆելի «Մուսա լեռան քառասուն օրը», Երևան, 2014, էջ 7–10:
93. «Русские литературные деятели об Армянском вопросе и о Геноциде армян (10-е годы XX века)». – «Второй международный армяноведческий конгресс “Арменоведение и вызовы современности”. 17–19 октября 2013 г. Сборник докладов». Ереван, 2014, с. 444–447.
94. «Свидетельство русского писателя – очевидца трагических событий в Баку 1918 г.». – «Международная конференция “Первая мировая война и армянский народ (история и актуальные проблемы)”. 1–2 октября 2014 г. Сборник докладов». Ереван, 2015, с. 118–126.
95. «Անհատը գիտության մեջ (ակադեմիկոս Վարդգես Միքայելյանի ծննդյան 90-ամյակի առթիվ)». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2015, № 1, էջ 307–310:
96. «Անհատը գիտության մեջ (ակադեմիկոս Վարդգես Միքայելյանի ծննդյան 90-ամյակի առթիվ)». – «Գիտություն» (Երևան), մարտ, № 3, 2015:
97. «Ընթերցողին».– Ա. Գեղամյան. Ռուսաստանի դեմոնացումը ոչ մի լավ բանի չի հանգեցնի, Երևան, 2015, էջ 3–5 (հայերեն և ռուսերեն):
98. «Հայրենական մեծ պատերազմին հայ ժողովրդի մասնակցության պատմության տարեգիրը (Կ. Ա. Հարությունյանի 75-ամյակի առթիվ)». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2015, № 2, էջ 281–286:
99. ««Լրաբերը» 75 տարեկան է». – «Գիտություն» (Երևան), նոյեմբեր, № 11, 2015:
100. «Հայոց Մեծ եղեռնի արտացոլումը ռուս գրական գործիչների ստեղծագործություններում». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2015, № 3, էջ 3–21:
101. «75-ամյա «Լրաբերը»». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2015, № 3, էջ 314–316:
102. «Հայրենական հնագույն հայագիտական հանդեսը». – ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2015, № 3, էջ 8–9:

103. «Հովի. Թումանյանի գլխավորած քննիչ հանձնաժողովի գործունեության շուրջ». – «Թումանյան–145»: Միջբուհական գիտաժողով՝ նվիրված Հովհաննես Թումանյանի ծննդյան 145-ամյակին (6–7 մայիսի, 2014 թ.): Զեկուցումների ժողովածու, Երևան, 2016, էջ 20–24:
104. «Արտաշես Գեղամյանի նախազգուշացումներն իրականացան». – «Իրավունք» (Երևան), 8. IV. 2016:
105. «Խմբագրի կողմից». – Արտաշես Գեղամյան. Ղարաբաղյան ճակատում անփոփոխ է, Երևան, 2016, էջ 3–6 (հայերեն), 32–35 (ռուսերեն), 59–61 (անգլերեն):
106. «Պատմաբանը, գիտության կազմակերպիչը, քաղաքացին (ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Աշոտ Աղասու Մելքոնյանի ծննդյան 55-ամյակի առթիվ)». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2016, № 1, էջ 253–259:
107. «Վ. Բրյուսովի «Հայաստանի պոեզիան» ժողովածուն (տպագրության 100-ամյակի առթիվ)». – «Գիտություն» (Երևան), հունիս–օգոստոս, № 7–8, 2016:
108. «Лекции В. Брюсова об армянской поэзии» [К 100-летию издания сборника В. Брюсова «Поэзия Армении»]. – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2016, № 2, с. 48–73.
109. «Խմբագրի կողմից». – Արտաշես Գեղամյան. Կրակում են Հայաստանի վրա՝ նշանակետ ունենալով ամբողջ աշխարհը, Երևան, 2016, էջ 5–6 (հայերեն և ռուսերեն):
110. «Հայաստանի ավանդը մարդկության գանձարանին. Վ. Բրյուսովը «Հայաստանի պոեզիան» ժողովածուում այսպես է արժևորել հայ գրականությունը». – «Հայաստանի Հանրապետություն», 01. IX. 2016:
111. «Поэзия Армении» В. Брюсова (к 100-летию издания)». – «Вестник арменоведения» (Ереван), 2016, № 2, с. 191–211.
112. «Сергей Городецкий в Западной Армении и в Закавказье». – «Вопросы литературы» (Москва), июль–август, 2016, с. 373–377.

113. «Վ. Բրյուսով. «Հայաստանի ավանդը մարդկության գանձարանում» («Հայաստանի պոեզիան» ժողովածուի տպագրության 100-ամյակի առթիվ)». – ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2016, № 3, էջ 294–299:
114. «Վաստակաշատ հայագետն ու մանկավարժը (ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Աելիտա Դոլուխանյանի ծննդյան 75-ամյակի առթիվ)». – «Գիտություն» (Երևան), մարտ, № 3, 2017:
115. «Ճանաչված պատմաբանը (Արարատ Մխիթարի Հակոբյանի ծննդյան 70-ամյակի առթիվ)». – «Գիտություն» (Երևան), ապրիլ, № 4, 2017:
116. «Ճանաչված պատմաբանը (Արարատ Մխիթարի Հակոբյանի ծննդյան 70-ամյակի առթիվ)». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2017, № 1, էջ 259–262:
117. «Ֆելիքս Սովսիսյան (ծննդյան 65-ամյակի առթիվ)». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2017, № 2, էջ 272–276 (համահեղինակ՝ Հ. Հարությունյան):
118. «Армения в политических взглядах Теодора Рузвельта». – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2017, № 2, с. 32–45 (в соавторстве с Г. Махмурия).
119. «Неутомимое перо (к 70-летию со дня рождения литературоведа Роберта Багдасаряна)». – «Голос Армении», 19. IX. 2017.
120. «Лекции В. Брюсова об армянской поэзии». – «Брюсовские чтения 2016 года: Сборник статей». Ереван, 2017, с. 57–62.
121. «Закавказская печать о лекциях А. Куприна (Тифлис, Баку, 1916)». – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2017, № 3, с. 104–110.
122. «Роберт Багдасарян (к 70-летию со дня рождения)». – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2017, № 3, с. 269–271.
123. «Զապել Եսայան (ծննդյան 140-ամյակի առթիվ)». – «Գիտություն» (Երևան), փետրվար, № 2, 2018:
124. «Սերգեյ Գորոդեցկու երևանյան տպավորությունները (1919 թ. ապրիլի վերջ – մայիսի սկիզբ)». – «Գիտություն» (Երևան), մայիս, № 5, 2018:

125. «Ձապել Եսայան. ազգային-հասարակական գործիչը (ծննդյան 140-ամյակի առթիվ)». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2018, № 1, էջ 102–123:
126. «Ռուս գրողները և Հովհաննես Թումանյանը (1914–1920 թթ.)». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2018, № 2, էջ 71–92:
127. «Համլետ Սալխասի Հարությունյան (ծննդյան 70 և գիտամակալարժեքական գործունեության 40-ամյակի առթիվ)». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2018, № 2, էջ 280–285 (համահեղինակ՝ Հ. Սուքիասյան):
128. «Летопись исторических судеб армянского народа» В. Брюсова (к 100-летию издания)». – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2018, № 3, с. 160–170.
129. «О книге В. Брюсова «Летопись исторических судеб армянского народа» (к 100-летию издания)». – «Брюсовские чтения 2018 года: Сборник статей». Ереван, 2018, с. 9–19.
130. «Բանաստեղծ-գեներալ Ալեքսանդր Կուլեբյակինը և Հովհաննես Թումանյանը». – «Գիտություն» (Երևան), ապրիլ, № 4, 2019:
131. «Կ. Բալմոնտ. «Քեզ երկար կյանք, լո՛ւյս Թումանյան». – «Գիտություն» (Երևան), մայիս, № 5, 2019:
132. «Ս. Գորոդեցկի. «Ձեր անունը գաղափար է ...». – «Գիտություն» (Երևան), հունիս, № 6, 2019:
133. «Генерал-поэт Александр Кулебякин и Ованес Туманян». – «Национальная классика в мировом художественном контексте. 150 лет со дня рождения Комитаса и Ованеса Туманяна. Международная научная конференция 20–22 сентября 2019. Тезисы». Москва, 2019, с. 33–34.
134. «Թոմաս Հարտմանը և «Կոմիտասի անվան ընկերությունը». – «Գիտություն» (Երևան), հոկտեմբեր, № 10, 2019:
135. «Կոմիտասը Թոմաս Հարտմանի կյանքում և գործունեության մեջ». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2019, № 3, էջ 23–42:

136. «Թոմաս Չարտմանը «Կոմիտասի անվան ընկերության» ստեղծման ակունքներում». – «Կոմիտասական» (Ժողովածու), հ. 3, Երևան, 2019, էջ 142–150:
137. «Դավիթ Անանուն. մարդը և գործը (ծննդյան 140-ամյակի առթիվ)». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2020, № 1, էջ 90–127:
138. «Ականավոր գիտնականն ու մեծ հայրենասերը (Գ. Բ. Ղարիբջանյանի ծննդյան 100-ամյակի առթիվ)». – «Գիտություն» (Երևան), մայիս, № 4–5, 2020:
139. «Մեծանուն գիտնականը, ազգային-պետական գործիչը (Գ. Բ. Ղարիբջանյանի ծննդյան 100-ամյակի առթիվ)». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2020, № 1, էջ 263–272:
140. «Մեծ հայրենականի պատմության երախտավորը (Կլիմենտ Չարությունյանի 80-ամյակի առթիվ)». – «Գիտություն» (Երևան), հուլիս–օգոստոս, № 7–8, 2020:
141. Հոդվածներ՝ «Բալմոնտ Կ.», «Բրյուսով Վ.», «Գորոդեցկի Ս.», «Լազարևսկի Բ.», «Կուլեբյակին Ա.». – «Հովհաննես Թումանյան. հանրագիտարան», Երևան, 2020:
142. «Օսիպ Մանդելշտամը Շուշիում». – «Գիտություն» (Երևան), նոյեմբեր, № 11, 2020:
143. «Սերգեյ Գորոդեցկին Թիֆլիսի Հայ նկարիչների միության ցուցահանդեսների մասին». – «Արվեստագիտական հանդես» (Երևան), 2020, № 2, էջ 112–120:
144. «Համլետ Չարությունյանի գիտակազմակերպչական գործունեությունը». – «Համլետ Չարությունյան: Կենսամատենագիտություն», Երևան, 2020, էջ 3–11 (համահեղինակ՝ Յ. Սուքիասյան):
145. «Լեոյի ծննդյան 160-ամյակի առթիվ». – «Գիտություն» (Երևան), դեկտեմբեր, № 12, 2020:
146. «Արամ Քոսյան. մեթոդյա անվանի արևելագետ-սեպագրագետը (ծննդյան 65 և գիտամանկավարժական գործունեության 40-ամյակների առթիվ)». – «Գիտություն» (Երևան), մայիս, № 5, 2021:
147. «Օսիպ Մանդելշտամը Հայաստանում (ծննդյան 130-ամյակի առթիվ)». – «Գիտություն» (Երևան), հուլիս–օգոստոս, № 7–8, 2021:

148. «Օսիպ Մանդելշտամ. բանաստեղծը և ժամանակը: Հայաստանը նրա կյանքում». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2021, № 2, էջ 46–87:
149. «Վաչե Հովակիմյան (ծննդյան 70-ամյակի առթիվ)». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2021, № 3, էջ 297–299:
150. «Ավետիք Իսահակյան և Դավիթ Անանուն». – «Գիտություն» (Երևան), դեկտեմբեր, № 12, 2021:
151. “Little-known Russian Literary Figures on the Armenian Question and the Armenian genocide (1910s)”. – “Fundamental Armenology”, 2021, issue 2, pp. 90–94.
152. «Լևոն Լիսիցյան – 130». – «Գիտություն» (Երևան), փետրվար, № 2, 2022:
153. «Լիսիցյանների տաղանդավոր զավակը. Լևոն Լիսիցյան». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2022, № 1, էջ 49–76:
154. «Малоизвестные русские литературные деятели об Армянском вопросе и о Геноциде армян (1913–1920 гг.)». – «Вестник общественных наук» НАН РА, 2022, № 1, с. 146–154.
155. “Osip Mandelstam. The poet and the time. His life and Armenia”. – “Fundamental Armenology”, 2022, issue 1, pp. 73–106.
156. «Մեծ հայասերը. Յուրի Վեսելովսկի (ծննդյան 150-ամյակի առթիվ)». – «Գիտություն» (Երևան), հուլիս–օգոստոս, № 7–8, 2022:
157. «Յուրի Վեսելովսկին և հայ իրականությունը (ծննդյան 150-ամյակի առթիվ)». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2022, № 2, էջ 89–121:
158. «Ավետիք Իսահակյանի և Դավիթ Անանունի առնչությունների շուրջ». – ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2023, № 1, էջ 106–113:
159. “Solution of the Armenian Question according to V. D. Pletnyev (On the eve of the World War I)”. – “Fundamental Armenology”, 2023, issue 1, pp. 88–94.

160. «Դավիթ Անանուն և Հովհաննես Թումանյան. գրական-հասարակական առնչություններ». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաքանասիրական հանդես», 2023, № 2, էջ 175–201:
161. «Անմնացորդ նվիրում (Վալերի Բրյուսովի ծննդյան 150-ամյակի առթիվ)». – «Գիտություն» (Երևան), նոյեմբեր, № 11, 2023:
162. «Սերգեյ Գորոդեցկին Հայկական հարցի մասին [Ծննդյան 140-ամյակի առթիվ]». – «Գիտություն» (Երևան), փետրվար, № 2, 2024:
163. «Лекция Сергея Городецкого об Армянском вопросе (Батуми, 1919 г.)». – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2024, № 1, с. 164–171.
164. “Sergey Gorodetsky, an apologist of appreciation and popularization of Armenian fine Arts (on the occasion of the 140th birthday)”. – “Fundamental Armenology”, 2024, № 1, pp. 148–152.
165. “Sergey Gorodetsky: Unfailing Devotion to Armenia”. – “Herald of Social Sciences” NAS RA, 2024, № 1, pp. 410–412.
166. «Սերգեյ Գորոդեցկու «Ղարաբաղ» վերնագրով հոդվածը» (մարտ, 1919 թվական)». – «Գիտության աշխարհում» (Երևան), 2024, № 2, էջ 16–19:
167. «Հայագիտութեան անխոնջ հետազոտողը (Ալպեր խառատեանի ծննդեան 85-ամեակի առթիւ)». – «Սիւն», Կրօնական, գրական, բանասիրական պաշտօնաթերթ Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքութեան, 2024, ապրիլ–մայիս–յունիս–յուլիս, թիւ 4–5–6–7, էջ 189–194 (համահեղինակ՝ Ստեօպա Պետոյեան):
168. «Արեւմտահայոց պատմութեան վաստակաշատ հետազոտողը (Նուիրուած՝ Ալպեր խառատեանի ծննդեան 85-ամեակին)». – «Մարմարա» (Ստամբուլ), 24. VIII. 2024 (համահեղինակ՝ Ստեօպա Պետոյեան):
169. «Շարունակվող կենսագրություն (Ալբերտ խառատյանի ծննդյան 85-ամյակի առթիվ)». – «Գիտություն» (Երևան), սեպտեմբեր, № 9, 2024 (համահեղինակ՝ Ստ. Պետոյան):
170. «Ալբերտ խառատյան (ծննդյան 85-ամյակի առթիվ)». – «Էջմիածին», 2024, թիվ 9, սեպտեմբեր, էջ 144–151 (համահեղինակ՝ Ստ. Պետոյան):

171. «Անվանի պատմաբանը և վաստակաշատ խմբագիրը (ակադեմիկոս Վարդգես Միքայելյանի ծննդյան 100-ամյակի առթիվ)». – «Գիտություն» (Երևան), դեկտեմբեր, № 12, 2024 (համահեղինակ՝ Ա. Խառատյան):
172. “The Prominent Researcher in The Field of Armenian Studies (on the occasion of Albert Kharatyan’s 85th birthday anniversary)”. – “Fundamental Armenology”, 2024, № 2, pp. 143–145 (co-author: St. Petoyan).
173. «Գիտության անխոնջ ջախակիրը (ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Վ. Միքայելյանի ծննդյան 100-ամյակի առթիվ)». – ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2024, № 3, էջ 386–389 (համահեղինակ՝ Ա. Խառատյան):
174. «Илья Репин и Сергей Городецкий: из истории взаимоотношений». – «От Репина к Бродскому. Сборник материалов международной научной конференции» / НИМ РАХ, Санкт-Петербург, 2024, с. 146–149 (в соавторстве с М. Камалян).

ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐ

1. «Պողոս Մակինցյանի նամակները Արշակ Չոպանյանին». – ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1981, № 3, էջ 93–96:
2. «Անտիպ նամակներ Գարեգին Հովսեփյանի արխիվից». – ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1983, № 10, էջ 82–94:
3. «Ստեփան Մալխասյանցի նամակները Գալուստ Տեր-Մկրտչյանին». – ՀՍՍՀ ԳԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1984, № 2, էջ 185–204:
4. «Նորահայտ նամակներ Գարեգին Հովսեփյանի արխիվից». – «Բանբեր Հայաստանի արխիվների», 1984, № 2, էջ 104–109:
5. «Սենեքերիմ Տեր-Հակոբյանին ուղղված նամակներ». – ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1985, № 1, էջ 82–91:
6. «Գարեգին Հովսեփյանի և Տիրայր Տեր-Հովհաննիսյանի նամակագրությունից». – ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1985, № 5, էջ 79–90:
7. «Ստեփան Մալխասյանցի նամակները Կյուրեղ Սրապյանին». – ՀՍՍՀ ԳԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1986, № 1, էջ 190–200:
8. «Письма Иоанны Брюсовой Тиграну Иоаннисяну». – «Вестник архивов Армении», 1986, № 1, с. 97–99.
9. «Программа лекций В. Брюсова в Закавказье». – «Вестник общественных наук» АН АрмССР, 1986, № 3, с. 79–82.
10. «Կարեն Միքայելյանի նորահայտ նամակներից». – «Բանբեր Հայաստանի արխիվների», 1987, № 3, էջ 41–46:

11. «Малоизвестная статья С. Городецкого о Карабахе». – «Вестник общественных наук» АН АрмССР, 1988, № 5, с. 73–75 (в соавторстве с А. А. Харатьяном).
12. «Ղարաբաղի մասին Ս. Գորոդեցկու սակավ հայտնի հոդվածը». – «Երեկոյան Երևան», 27. VIII. 1988, «Սովետական Ղարաբաղ», 6. X. 1988, «Կոմունիզմի ուղիով» (Էջմիածին), IX. 1988 (համահեղինակ՝ Ա. Խառատյան):
13. «Поручик Колмаков о деятельности Андраника в 1918 г.». – «Вестник общественных наук» АН АрмССР, 1988, № 8, с. 62–84 (в соавторстве с В. А. Микаеляном).
14. «Երվանդ Օդյան о гибели Григора Зограба». – «Вестник общественных наук» АН АрмССР, 1989, № 2, с. 79–82.
15. «Статьи Эренбурга о русских поэтах». – «Литературная Армения», 1989, № 8, с. 99–101.
16. «Бакинская газета «Наше время» о погромах нухинских, арешских и геогчайских армян в 1918 г.». – «Вестник общественных наук» АН АрмССР, 1989, № 9, с. 81–87 (в соавторстве с А. И. Шахназаряном).
17. «Сергей Рафалович об Армении и армянах». – «Вестник общественных наук» АН АрмССР, 1990, № 2, с. 88–94.
18. «Сергей Городецкий: «Оживающий город». – «Коммунист» (Ереван), 27. V. 1990.
19. «Ընդդեմ լեմինյան դեկրետի». – «Գրական թերթ» (Երևան), 17. VIII. 1990:
20. «Армения и армяне в статьях С. Городецкого». – «Вестник общественных наук» АН Армении, 1990, № 8, с. 80–93.
21. «Ավետիս Ահարոնյան. «Ինչո՞ւ ... »». – «Գրական թերթ» (Երևան), 21. IX. 1990 (համահեղինակ՝ Ա. Խառատյան):
22. «А. И. Гучков: «Я верю, силы Армении не иссякли»». – «Гойамарт» (Ереван), 05. XI. 1990.
23. «А. Толстая: «Армянские беженцы»». – «Гойамарт» (Ереван), январь, 1991.

24. «Петр Сибирцев: «Pro Armenia»». – «Гойамарт» (Ереван), февраль, 1991.
25. «К. Бальмонт и М. Бабамян». – «Вестник общественных наук» АН РА, 1991, № 1, с. 161–168.
26. «Պատմում է գրության քույրը («Հայ փախստականներ». հոդված Ալեքսանդրա Տոլստոյայի)». – «Երկիր» (Երևան), 30. III. 1999:
27. «Արևմտահայության կյանքի պատկերը Տ. Օլգենիցի հոդվածներում». – ՀՀ ԳԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2000, № 1, էջ 199–206:
28. «Деятельность Андраника в освещении его русского соратника». – «Голос Армении», 19. II. 2000 (в соавторстве с В. Микаеляном).
29. «Ерванд Отыян о гибели Григора Зограба». – «Голос Армении», 20. IV. 2000.
30. «Геноцид начался не в 1915 году». – «Голос Армении», 17. IV. 2001.
31. «Тридцать дней осады». – «Голос Армении», 05. V. 2001.
32. «Русский поэт: миссия и профессия». – «Голос Армении», 29. V. 2001.
33. «Լևոն Լիսիցյանը Մայիլյան եղբայրների գիտատնտեսական արշավախմբի մասին». – ՀՀ ԳԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2001, № 3, էջ 277–285:
34. «Երվանդ Օտյան. «Զօհրապ եւ Վարդգես»». – «Հայաստանի Հանրապետություն», 13. II. 2002:
35. «Հովհաննես Թումանյանի անտիպ նամակներից». – «Հայաստանի Հանրապետություն», 28. III. 2002:
36. «Շիրվանզադեի հրապարակախոսական ժառանգությունից». – «Հայաստանի Հանրապետություն», 11. IV. 2002:
37. «Письма поэта-генерала Ал. Кулебякина Ов. Туманяну». – «Вестник архивов Армении», 2002, № 1, с. 78–81.
38. «Նորահայտ փաստաթղթեր Հովհ. Թումանյանի գլխավորած «Համաշխարհային պատերազմում հայ ժողովրդի կրած վնասների քննիչ հանձնաժողովի» գործունեության մասին». –

- ՀՀ ԳԱԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2002, № 2, էջ 271–304 (հայերեն և ռուսերեն):
39. «Փաստաթուղթ օսմանյան խորհրդարանի անդամներ Գ. Զոհրապի և Վ. Սերինգյուլյանի եղերական սպանության մասին». – «Բանբեր Հայաստանի արխիվների», 2003, № 1, էջ 26–31:
 40. «Борис Лазаревский об армянской женщине». – «Голос Армении», 20. XI. 2004.
 41. «Малоизвестный исторический документ (грузино-турецкое соглашение 1914 г.)». – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2005, № 3, с. 254–257.
 42. «Գարեգին Նժդեհի ուշագրավ կոչ-դիմումը». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2006, № 1, էջ 307–308:
 43. «Բորիս Լազարևսկի. «Օտար երկրի մեջ»». – «Գրական թերթ» (Երևան), 13. X. 2006:
 44. «Интересный документ о грузино-армянских отношениях». – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2006, № 2, с. 305–307.
 45. «Տիգրան Հովհաննիսյանը Հայոց ցեղասպանությունը ժխտող թուրք կեղծարարների դեմ». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2006, № 3, էջ 250–275:
 46. «Հուլեր Դավիթ Անանունի մասին (ծննդյան 130-ամյակի առթիվ)». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2010, № 1, էջ 245–252:
 47. «Լեոյի հողվածաշարը Հայոց ցեղասպանությունը ժխտելու թուրքերի փորձերի դեմ (ծննդյան 150-ամյակի առթիվ)». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2010, № 2, էջ 223–246:
 48. «Մանուկ Աբեղյան. «Մանուկ Հայաստանը»». – «Գիտություն» (Երևան), մայիս, № 5, 2012:
 49. «Մանուկ Աբեղյանի ուշագրավ հողվածաշարը». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2012, № 2, էջ 240–245:
 50. «Մ. Աբեղյանը հայ և վրաց ժողովուրդների համերաշխության հենքի մասին». – «Գիտություն» (Երևան), դեկտեմբեր, № 12, 2012:

51. «Մանուկ Աբեղյանը հայ-վրացական հարաբերությունների մասին»։ – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2013, № 1, էջ 197–217:
52. «Մանուկ Աբեղյանի ելույթը Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի հիմնադրմանը նվիրված հանդիսավոր նիստում»։ – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2013, № 2, էջ 3–12:
53. «Սերգեյ Գորոդեցկի. «Վերակենդանացող քաղաքը»»։ – «Գիտություն» (Երևան), մայիս, № 5, 2014:
54. «Սերգեյ Գորոդեցկի. «Վերակենդանացող քաղաքը»»։ – «Ազգ» (Երևան), 23. V. 2014:
55. «Концепт «Сон» в осмыслении С. Городецкого»։ – «Творчество М. Ю. Лермонтова: диалог культур. Материалы международной научно-практической конференции (5 июня 2014 г.)»։ Ереван, 2014, с. 93–100.
56. «К истории создания стихотворения Лермонтова «Сон»»։ – «Вопросы литературы» (Москва), ноябрь–декабрь, 2014, с. 318–324.
57. «К истории создания стихотворения М. Лермонтова «Сон»»։ – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2014, № 2, с. 187–191.
58. «Ձոհրապի և Վարդգեսի եղերական մահը: Երվանդ Օսյանի վկայություն-հուշագրությունը»։ – «Գիտություն» (Երևան), ապրիլ, № 4, 2015:
59. «Բորիս Լազարևսկու ուշագրավ պատմվածքը»։ – «Գիտություն» (Երևան), հոկտեմբեր, № 10, 2015:
60. «Ձապել Եսայեան. «Ժողովուրդի մը հոգեվարքը (Աքսորեալ հայերը Միջագետքի մէջ)»»։ – «Գիտություն» (Երևան), ապրիլ, № 4, 2017:
61. «Ձապել Եսայանը Միջագետք քսորված հայերի մասին»։ – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2017, № 1, էջ 136–175, № 2, էջ 211–244, № 3, էջ 194–224:

62. «Ереванские впечатления Сергея Городецкого (конец апреля – начало мая 1919 года)». – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2018, № 1, с. 56–67.
63. «О праздновании 50-летия Ованеса Туманяна в Тифлисе». – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2019, № 1, с. 205–226.
64. ««Белая Стая» А. Ахматовой в оценке С. Городецкого». – «Вестник общественных наук» НАН РА, 2019, № 2, с. 300–303.
65. «Статья Фомы Гартмана о Комитасе Вардапетте». – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2019, № 2, с. 252–286.
66. «Городецкий о книге «Белая Стая» А. Ахматовой». – «А. А. Ахматова: Русская и национальные литературы. Материалы международной научно-практической конференции 25–26 сентября 2019 г.». Ереван, 2019, с. 148–152.
67. «Դասախօսութիւն Կոմիտասի մասին կարդացուած Թիֆլիզում 1919 թուին». – «Գիտություն» (Երևան), նոյեմբեր, № 11, 2019:
68. «Դավիթ Անանուն (ծննդյան 140-ամյակի առթիվ): «Պարաբաղ»». – «Գիտություն» (Երևան), փետրվար, № 2, 2020:
69. «Դավիթ Անանունը Հովհաննես Թումանյանի մասին (Դ. Անանունի ծննդյան 140-ամյակի առթիվ)». – ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2020, № 1, էջ 430–436:
70. «Լեոն Խրիմյան Հայրիկի մասին (ծննդյան 200-ամյակի առթիվ)». – «Գիտություն» (Երևան), հունիս, № 6, 2020:
71. «Լեոյի հոդվածը Խրիմյան Հայրիկի մասին». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2020, № 2, էջ 234–238:
72. «Սեծանուն դարաբաղցին. Լևոն Աթաբեկյան (ծննդյան 145-ամյակի առթիվ)». – «Գիտություն» (Երևան), հոկտեմբեր, № 10, 2020:
73. «Ազգային գործիչը. Լևոն Աթաբեկյան (ծննդյան 145-ամյակի առթիվ)». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2020, № 3, էջ 231–249:

74. «Լեոյի ծննդյան 160-ամյակի առթիվ. «Վարից վեր»». – «Գիտություն» (Երևան), դեկտեմբեր, № 12, 2020:
75. «Պավլիք Անանուն. «Կարսի անկումը»». – «Գիտություն» (Երևան), հունվար, № 1, 2021:
76. «Ազգային-պետական և կրթական վաստակաշատ գործիչ Հակոբ Տեր-Հակոբյան (ծննդյան 140-ամյակի առթիվ)». – «Գիտություն» (Երևան), փետրվար, մարտ, ապրիլ, № 2, 3, 4, 2021:
77. «Самооборона Вана глазами очевидцев (статья «Тридцать дней осады»)». – «Вестник общественных наук» НАН РА, 2021, № 1, с. 281–286.
78. «Պավլիք Անանունի «Կարսի անկումը» վերնագրով հոդվածը». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2021, № 1, էջ 219–222:
79. «Գեներալ-բանաստեղծ Ալեքսանդր Կուլեբյակին (ծննդյան 150-ամյակի առթիվ)». – «Գիտություն» (Երևան), հունիս, № 6, 2021:
80. «Բորիս Լազարևսկու ծննդյան 150-ամյակի առթիվ. «Օտար երկրի մեջ. օր. Սիրանույշ Ապեանցի հիշատակին»». – «Գիտություն» (Երևան), հոկտեմբեր, № 10, 2021:
81. «Իրազեկի (Հ. Տեր-Հակոբյան) հոդվածաշարը Գողթան գավառի կարևոր նշանակության մասին». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2021, № 3, էջ 242–257:
82. «Армянские мотивы в творчестве Бориса Лазаревского». – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2022, № 1, с. 271–278.
83. «Էջմիածնի գիտական ինստիտուտի 100-ամյակի առթիվ». – «Գիտություն» (Երևան), ապրիլ, № 4, 2022:
84. «Էջմիածնի գիտական ինստիտուտի գործունեությունը». – «Արվեստագիտական հանդես» (Երևան), 2022, № 1, էջ 278–289:
85. «Պավլիք Անանունի «Հայերը Ռուսաստանում» վերնագրով հոդվածը». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2022, № 3, էջ 245–288:

-
86. «Դավիթ Անանուն. նամակների ընտրանի». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2023, № 1, էջ 207–246:
87. «Դավիթ Անանունը հայ գրականության ներկայի ու ապագայի մասին (1919 թվական)». – ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2023, № 2, էջ 293–296:
88. «Դավիթ Անանունը Վալերի Բոյուտովի դասախոսության մասին». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2023, № 3, էջ 320–323:
89. “The article of S. Gorodetsky entitled “Karabag” (March, 1919)”. – “Fundamental Armenology”, 2024, № 2, pp. 140–141.

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. «Էվա Գևորգյան-Բագի. Հայ-հունգարական գրական առնչությունները և «Արմենիա» ամսագիրը». – ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1979, № 8, էջ 105–108:
2. «Ժողովրդի հիշողության մեջ». – «Սովետական Հայաստան», 19. VIII. 1986:
3. «Եկար, զարմացրիր, գնացիր ...». – «Ազգ» (Երևան), 22. III. 2006:
4. «С. А. Карапетян. Арцах, Гардман, Нахиджеван–триединая формула территориальной целостности Восточной Армении (Сборник публикаций). Ереван, «Тигран Мец», 2008, 352 с.». – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2008, № 3, с. 281–283.
5. «Հասմիկ Գուլակյան. Հայագիտության և հայապահպանության հարցեր: Հրապարակախոսություն, երկու հատորով». – ՀՀ ԳԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2010, № 3, էջ 274–276:
6. «Ժամանակի հրամայականով հրատարակված ժողովածու». – «Ազգ» (Երևան), 11. II. 2011:
7. «Անմնացորդ նվիրումի խոսուն վկայագրեր». – «Ազգ» (Երևան), 10. III. 2011:
8. «Летописец культуры Нахиджевана». – «Голос Армении», 19. III. 2011.
9. «Արգամ Այվազյանի կոթողային աշխատությունը». – «Գիտություն» (Երևան), մարտ, № 3, 2011:
10. «Արզամ Այվազյան. Նախիջևանի վիմագրական ժառանգությունը, հ. Դ, Երնջակ գավառ, հ. Ե, Նախճավան, Շարուր գավառներ, հ. Զ, ճահուկ-Շահապոնք գավառներ». – ՀՀ ԳԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2011, № 1, էջ 328–331:
11. «Ֆրեդերիկ Մակլերը հայագիտության երախտավոր». – «Գիտություն» (Երևան), հոկտեմբեր, № 10, 2011:

12. «Աելիտա Դոկտրինայն. Ֆրեդերիկ Մակլերը հայագետ». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2011, № 3, էջ 241–246:
13. ««Եվրասիական միությունը մեր ապագան է» (Արտաշես Գեղամյանի ժողովածուների շնորհանդեսին ընդառաջ)».– «Հայոց Աշխարհ» (Երևան), 23. II. 2012:
14. ««Евразийский союз – наше будущее» (В канун презентации сборников Арташеса Гегамяна)». – «Новое время» (Ереван), 23. II. 2012.
15. «Роберт Багдасарян. Карен Микаэлян. Творчество и вклад в русско-армянские литературно-культурные взаимосвязи. Ереван, Изд-во «Лингва», 2010, 222 с.». – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2012, № 1, с. 248–251.
16. «Եվրոպացի հայագետներ. Ֆրեդերիկ Մակլերը հայագետ», VI հատոր, Երևան, «Զանգակ–97» հրատ., 2011, 222 էջ. – «Ազգ» (Երևան), 12. V. 2012:
17. «Из истории армяно-украинских, венгерских и молдавских отношений (Сборник статей и материалов). Составители К. Хачатрян, О. Алексанян. Редактор К. Хачатрян. Ереван. Инст. истории НАН РА, 2012. – 224 с. с илл.». – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2012, № 3, с. 213–216.
18. «Մենագրություն՝ «Մուսա լեռան քառասուն օրը» վեպի մասին». – «Գիտություն» (Երևան), նոյեմբեր, № 11, 2014:
19. «Հայ գրականագիտության դասականը (նվիրվում է ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Սերգեյ Սարինյանին): Հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2014, 112 էջ». – ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2014, № 3, էջ 344–346:
20. «Ասատուր Փաշայան. Ֆրանց Վերֆելի «Մուսա լեռան քառասուն օրը»». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2015, № 1, էջ 292–294:
21. «Գրական վավերագրեր (1920–1930-ական թվականներ)». – «Գիտություն» (Երևան) սեպտեմբեր, № 9, 2020:
22. «Ռուզան Արիստակեսյան. Գրական վավերագրեր (1920–1930-ական թվականներ), հ. 1, Երևան, «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2020, 832 էջ». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2020, № 3, էջ 270–273:

-
23. «Զարենցի կյանքի վեպը» [Դ. Գասպարյանի «Եղիշե Զարենցի կյանքը և ժամանակը» գրքի մասին]. – «Գրական թերթ» (Երևան), 21. IV. 2023:
24. «Եղիշե Զարենցի կյանքը և ժամանակը». – «Գիտություն» (Երևան), ապրիլ, № 4, 2023:
25. «*Դավիթ Գասպարյան*. Եղիշե Զարենցի կյանքը և ժամանակը, հ. Ա, Երևան, «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2022, 804 էջ + 16 էջ լուս. ներդիր». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2023, № 2, էջ 305–314:

ԽԱՄԲԱԳՐԱԾ ԳՐՔԵՐ ԵՎ ԿԱԶՄԱԾ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆԵՐ

1. *Քարիտուղարյան Վ. Բ., Ոսկանյան Վ. Կ.* Հայ-ռուսական պատմական կապերը և Արևելյան Հայաստանի միացումը Ռուսաստանին, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 1978, 255 էջ:
2. *Քարսեղյան Բ. Ղ.* Հենրիկ Սենկևիչը և հայ գրականությունը, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 1978, 131 էջ:
3. *Պալստյան Հ. Ա.* Վահագն Դավթյանի պոեզիան, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 1978, 159 էջ:
4. *Անանյան Լ. Ջ.* Սովետական Հայաստանի ինդուստրիալ զարգացումը, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 1979, 266 էջ:
5. «Բնագիտության և տեխնիկայի պատմությունը Հայաստանում», պրակ 7, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 1979, 307 էջ:
6. *Պետրոսյան-Քաղի Է.* Հայ-հունգարական գրական առնչությունները և «Արմենիա» ամսագիրը, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 1979, 186 էջ:
7. «Իշոխ», Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 1979, 111 էջ:
8. *Կոստանդյան Է. Ա.* Գարեգին Սրվանձությանց (Կյանքը և գործունեությունը), Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 1979, 194 էջ:
9. *Մազմանյան Ռ. Մ.* Սովետահայ երաժշտական կյանքի տարեգրություն (1920–1945), Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 1979, 321 էջ:
10. *Մելիքյան Լ. Ա.* Սոցիալական պլանավորման հարցերը արդյունաբերական ձեռնարկություններում, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 1979, 106 էջ:
11. *Սարգսյան Մ. Ս.* Պետերբուրգի գեղարվեստի ակադեմիան և հայ նկարիչները, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 1979, 184 էջ:

12. *Վասիլյան Մ. Գ.* Արտադրական միավորման տնտիաշվարկը, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 1979, 174 էջ:
13. *Զուլալյան Մ. Կ.* Արևմտյան Հայաստանը XVI–XVIII դարերում, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 1980, 425 էջ:
14. *Ինժիկյան Ա. Մ.* Միքայել Նալբանդյանի կյանքի և գործունեության տարեգրությունը: 2-րդ հրատ. ճշտ. և լրաց., Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 1980, 408 էջ:
15. *Հարությունյան Կ. Ա.* 51-րդ գվարդիական դիվիզիայի մարտական ուղին, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 1980, 131 էջ:
16. *Գրիգոր Նարեկացի.* Տաղեր և գանձեր (բնագիր և ուսումնասիրություն), Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 1981, 311 էջ:
17. *Խալեյան Ե. Մ.* Ղրիմի և Հյուսիսային Կովկասի պարտիզանական շարժման պատմությունից (1941–1944 թթ.), Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 1981, 191 էջ:
18. «Հայկական ՍՍՀ ջրագրությունը և ջրային պաշարները», Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 1981, 177 էջ:
19. «Հայերենի բարբառագիտական ատլաս», պրակ 1, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 1982, 274 էջ:
20. *Բայադյան Ա.* Տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության ֆինանսական վերլուծության անհրաժեշտությունը, Երևան, «Ասողիկ», 1999, 60 էջ:
21. *Բայադյան Ա.* Տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության ֆինանսական արդյունքների վերլուծությունը, Երևան, «Ասողիկ», 2000, 62 էջ:
22. *Բայադյան Ա.* Տնտեսավարող սուբյեկտների սնանկացման և ռիսկերի գնահատման մեթոդիկան, Երևան, «Ասողիկ», 2001, 72 էջ:
23. *Բայադյան Ա.* Ֆինանսական կայունության, գործարար ակտիվության և իրացվելիության գնահատման ցուցանիշներն ու դրանց հաշվարկման մեթոդիկան, Երևան, «Ասողիկ», 2001, 67 էջ:
24. «Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողով. երկրորդ գումարում», Երևան, Ա. հ., 2001, 348 էջ:
25. *Բայադյան Ա.* Ձեռնարկությունների ֆինանսական դրության գնահատումը, Երևան, «Ասողիկ», 2002, 298 էջ:

26. *Կարապետյան Ս.* Հյուսիսային Արցախ, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2004, 616 էջ:
27. *Կարապետյան Ս.* Կովկասյան թանգարանի հայկական հավաքածուն, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2004, 96 էջ:
28. *Կարապետյան Ս.* Հայերը Կախեթում, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2004, 222 էջ:
29. *Հակոբյան Հր.* Պառլամենտը և պառլամենտարիզմը Հայաստանի Հանրապետությունում, Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2007, 706 էջ:
30. *Գեղամյան Ա.* Ելույթներ միջազգային կազմակերպությունների համաժողովներում (2003–2006 թթ.), Երևան, Ա. հ., 2006, 207 էջ:
31. *Գեղամյան Ա.* Հակաճգնաժամային ծրագիր, Երևան, Ա. հ., 2007, 78 էջ:
32. *Գեղամյան Ա.* Ելույթներ միջազգային կազմակերպությունների համաժողովներում (2003–2007), Երևան, Ա. հ., 2007, 252 էջ (հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն):
33. *Долуханян А.* Проблема души и тела в средневековой армянской поэзии. Ереван, «Зангак–97», 2008, 256 с.
34. *Գեղամյան Ա.* Հոդվածներ, ելույթներ, հարցազրույցներ, Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2008, 390 էջ (հայերեն և ռուսերեն):
35. *Դոլուխանյան Ա.* Հայ ժողովրդական բանահյուսություն, Երևան, «Զանգակ-97», 2008, 268 էջ:
36. *Գեղամյան Ա.* Հայացք ապագային, Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2009, 492 էջ (հայերեն և ռուսերեն):
37. *Դոլուխանյան Ա.* Դրվագներ հայ գրաքննադատական մտքի պատմությունից, Երևան, «Զանգակ-97», 2009, 223 էջ:
38. *Գեղամյան Ա.* Ապագային ընդառաջ, Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2010, 496 էջ, Երկրորդ, լրացված հրատ., Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2011, 600 էջ (հայերեն և ռուսերեն):
39. *Դոլուխանյան Ա.* Նորայր Ադալյանի ստեղծագործությունը, Երևան, «Լուսակն», 2011, 148 էջ:
40. *Գեղամյան Ա.* Եվրասիական միությունը մեր ապագան է, Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2012, 448 էջ (հայերեն և ռուսերեն):

41. *Գեղամյան Ա.* Եվրասիական միությունը անկախ Հայաստանի ապագայի ուղին է, Երևան, 2012, 644 էջ + 32 էջ լուսանկար, Երկրորդ, լրացված հրատ., Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2013, 908 էջ + 64 էջ լուսանկար (հայերեն և ռուսերեն):
42. Волков Ю., Кривопусков В. Доверие и креативный класс: факторы консолидации российского общества. Ереван, «Тигран Меч», 2013, 247 с.
43. *Գեղամյան Ա.* Հայաստանի Եվրասիական միություն մտնելու այլընտրանքը պատերազմն է, Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2013, 168 էջ:
44. *Գեղամյան Ա.* Դժվար ճանապարհի դեպ Ստամբուլ, Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2013, 142 էջ (յոթ լեզվով):
45. *Գեղամյան Ա.* Հայաստանը Մաքսային միությունում՝ անշրջելի փոփոխությունների սկիզբ Անդրկովկասում, Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2014, 624 էջ + 72 էջ լուսանկար (հայերեն և ռուսերեն):
46. *Գեղամյան Ա.* Հայաստանի և Ռուսաստանի ժողովուրդների ճակատագիրը նույնն է. հաղթել՝ սանձելով պատերազմը, Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2014, 576 էջ + 64 էջ լուսանկար (հայերեն և ռուսերեն):
47. *Գեղամյան Ա.* Թուրքիան պետք է ապաշխարի սեփական պատմական անցյալի համար, Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2015, 110 էջ (յոթ լեզվով):
48. *Գեղամյան Ա.* Ռուսաստանի դեմոնացումը ոչ մի լավ բանի չի հանգեցնի, Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2015, 160 էջ (յոթ լեզվով):
49. *Գեղամյան Ա.* Այս աշխարհը հեշտ է ոչնչացնել ... Աշխարհը վաղուց կուշտ է հրից ու մահից ..., Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2016, 168 էջ (յոթ լեզվով):
50. *Գեղամյան Ա.* Տագնապի և հույսի ժամանակները, Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2016, 776 էջ + 80 էջ լուսանկար (հայերեն և ռուսերեն):
51. *Գեղամյան Ա.* Ղարաբաղյան ճակատում անփոփոխ է, Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2016, 192 էջ (յոթ լեզվով):

52. *Դոլուխանյան Ա.* Բանասերը, գիտնականը, մանկավարժը: Կենսամատենագիտություն: Ծննդյան 75-ամյակի առթիվ, Երևան, «Զանգակ», 2017, 200 էջ:
53. *Գեղամյան Ա.* 2016. տազնապների և հույսերի տարի, Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2017, 620 էջ:
54. «Ռուսաստանի Դաշնության Նախագահ Վլադիմիր Պուտինի ամենամյա Ուղերձը Ռուսաստանի Դաշնության Դաշնային Ժողովին (1 դեկտեմբերի, 2016 թ.): Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Սերժ Սարգսյանի Ուղերձը Հայաստանի Հանրապետության վեցերորդ գումարման Ազգային ժողովին (18 մայիսի, 2017 թ.)», Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2017, 148 էջ (հայերեն և ռուսերեն):
55. *Սոնյա Շրայբեր Վայց.* Խոստացա, ես կպատմեմ: Թարգմ. անգլերենից՝ Ա. Դոլուխանյան, Երևան, «Զանգակ», 2017, 160 էջ:
56. *Գեղամյան Ա.* Ռուսաստանի և Հայաստանի ռազմավարական դաշինքը դարերի համար է, Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2018, 639 էջ + 124 էջ լուսանկար (հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն):
57. *Դոլուխանյան Ա.* Ֆրանսիացի հայագետներ (XIX–XX դարեր), Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2018, 703 էջ:

**ԱՆՈՒՇԱՎԱՆ ԶԱՔԱՐՅԱՆԻ ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ
ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆՆԵՐ**

1. *Վարյա Գրիգորյան*. Մենագրություն հայ-ռուս գրական կապերի մասին [«Ռուս գրողները Անդրկովկասում և հայ գրական կյանքը (1914–1920)» գրքի մասին է]. – «Գրքերի աշխարհ» (Երևան), 20. I. 1985:
2. *Ա. Մարտոյան*. Մշակութային կապերի մասին [«Ռուս գրողները Անդրկովկասում և հայ գրական կյանքը (1914–1920)» գրքի մասին է]. – «Երեկոյան Երևան», 12. II. 1985:
3. «Մեծ գրողի դուստրը Իգդիրում» [«Ռուս գրողները Անդրկովկասում և հայ գրական կյանքը (1914–1920)» գրքի մասին է]. – «Գրքերի աշխարհ» (Երևան), 17. II. 1985:
4. *Գուրգեն Կարապետյան*. Փաստական հարուստ նյութ [«Ռուս գրողները Անդրկովկասում և հայ գրական կյանքը (1914–1920)» գրքի մասին է]. – «Գրական թերթ» (Երևան), 17. V. 1985:
5. Ռ. Զ. Գիրք հայ-ռուսական մշակութային կապերի մասին [«Русские литераторы и армянская действительность (10-е гг. XX в.)» գրքի մասին է]. – «Ազգ» (Երևան), 01. VI. 1994:
6. *Роберт Багдасарян*. Независимо от политики властей [О книге «Русские литераторы и армянская действительность (10-е гг. XX в.)»]. – «Республика Армении», 05. VII. 1994.
7. *Левон Микаелян*. “Говорю как русский человек ...” [О книге «Александр Кулебякин и Армения»]. – «Голос Армении», 31. VII. 2003.
8. *Левон Микаелян*. Анушаван Закарян. Александр Кулебякин и Армения. Ереван, Авторское издание, 2003, 238 с. – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2003, № 3, с. 266–270.

9. *Արմեն Կարապետյան*. Ռուսական բանակի հայամետ հրամանատարը [«Александр Кулебякин и Армения» գրքի մասին է]. – «Ազգ» (Երևան), 13. IV. 2004:
10. *Նորայր Սարուխանյան*. Միշտ անաչառ՝ ընդդեմ կեղծարարության [«Трагедия армянского народа в оценке русских литераторов» գրքի մասին է]. – «Հայաստանի կոմունիստ», 20. IV. 2004, 30. IV. 2004:
11. *Левон Микаелян*. Издано на русском [О книге «Трагедия армянского народа в оценке русских литераторов»]. – «Голос Армении», 27. IV. 2004.
12. *Աելիտա Դոլուխանյան*. Փաստահարուստ ուսումնասիրություն [«Трагедия армянского народа в оценке русских литераторов» գրքի մասին է]. – «Գրական թերթ» (Երևան), 28. V. 2004:
13. *Армен Овсепян, Бениамин Маилян*. Трагедия армянского народа в оценке очевидцев: неизвестные страницы армяно-русских отношений [О книге «Александр Кулебякин и Армения» и «Трагедия армянского народа в оценке русских литераторов»]. – «Ноев ковчег» (Москва), № 6, июнь, 2004, с. 9.
14. *Նորայր Սարուխանյան*. Անուշական Ջաքարյան. Հայ ժողովրդի ողբերգությունը ռուս գրական գործիչների գնահատմամբ, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ, 2003, 286 էջ [ռուսերեն]. – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2004, № 2, էջ 297–302:
15. «Борис Лазаревский об армянской женщине» [«Բորիս Լազարևսկին Հայաստանի և հայ կանանց մասին» գրքի մասին է]. – «Голос Армении», 20. XI. 2004.
16. *Левон Микаелян*. Книга о генерале-поэте Кулебякине [О книге «Александр Кулебякин и Армения»]. – «Дзайн амшенакан» («Голос амшенский», Ереван), № 1–2, январь–февраль, 2005.
17. *Սարիետա Սակարյան*. «Հայ ժողովրդի կորուստներն Առաջին աշխարհամարտի տարիներին» գիրքը [«Հայ ժողովրդի

- կորուստները Առաջին աշխարհամարտի տարիներին («Համաշխարհային պատերազմից հայ ժողովրդի կրած վնասների քննիչ հանձնաժողովի» փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու») գրքի մասին է]. – «Ազգ» (Երևան), 21. IV. 2005:
18. *Ա. Ղարքինյան*. Հայ ժողովրդի կորուստների վավերագիրը [«Հայ ժողովրդի կորուստները Առաջին աշխարհամարտի տարիներին («Համաշխարհային պատերազմից հայ ժողովրդի կրած վնասների քննիչ հանձնաժողովի» փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու») գրքի մասին է]. – «Հայոց Աշխարհ» (Երևան), 23. IV. 2005:
19. «Նոր գիրք» [«Հայ ժողովրդի կորուստները Առաջին աշխարհամարտի տարիներին («Համաշխարհային պատերազմից հայ ժողովրդի կրած վնասների քննիչ հանձնաժողովի» փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու») գրքի մասին է]. – «Ազգային ժողով» (Երևան), ապրիլ, 2005:
20. *Алвард Газиян*. Документы специального бюро [О книге «Потери армянского народа в годы Первой мировой войны (Сборник документов и материалов “Бюро по установлению потерь армян от всемирной войны”)»]. – «Голос Армении», 17. V. 2005.
21. *Алвард Газиян*. Потери армянского народа в годы Первой мировой войны (Сборник документов и материалов “Бюро по установлению потерь армян от всемирной войны”). Составитель, автор предисловия и примечаний Ан. Закарян, редактор Л. Барсегян. Ереван, Музей-институт Геноцида армян НАН РА, 2005, 239 с. – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2005, № 1, с. 288–290.
22. *Ստ. Ղարիբջանյան*. Ինչ կորուստներ են ունեցել հայերը [«Հայ ժողովրդի կորուստները Առաջին աշխարհամարտի տարիներին («Համաշխարհային պատերազմից հայ ժողովրդի կրած վնասների քննիչ հանձնաժողովի» փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու») գրքի մասին է]. – «Երևանի համալսարան», 30. IV. 2005:
23. *Անուշ Սամվելյան*. «Հայ ժողովրդի կորուստները Առաջին աշխարհամարտի տարիներին» [«Հայ ժողովրդի կորուստները Առաջին աշխարհամարտի տարիներին («Համաշխարհային

- պատերազմից հայ ժողովրդի կրած վնասների քննիչ հանձնա-
ժողովի» փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու)» գրքի մասին
է]. – «Հայաստանի Հանրապետություն», 18. V. 2005:
24. *Արմեն Կարապետյան*. Հայ կինը՝ ռուս գրողի դիտարկում-
ներում [«Բորիս Լազարևսկին Հայաստանի և հայ կանանց
մասին» գրքի մասին է]. – «Հայաստանի Հանրապետություն»,
16. VIII. 2005:
 25. *Արմեն Կարապետյան*. Անուշավան Զաքարյան. Բորիս Լա-
զարևսկին Հայաստանի և հայ կանանց մասին, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ
հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ, 2004, 112 էջ.
– ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2006, №
3, էջ 249–250:
 26. «Статьи Александра Ширванзаде, к сожалению, актуальны,
как и 90 лет назад» [«Շիրվանզադեի հրապարակախոսա-
կան ժառանգությունից (1914–1919 թթ.)» գրքի մասին է]. –
«Голос Армении», 05. IV. 2008.
 27. *Յակոբ Մանուկեան*. Շիրվանզադեի հրապարակախոսական
ժառանգությունից (1914–1919 թթ.), (հեղինակ՝ Անուշավան
Զաքարեան). – «Ազդակ» (Բեյրութ), 30. III. 2009, էջ 4:
 28. *Роберт Багдасарян*. Анушаван Закарян. Сергей Городец-
кий в Западной Армении и в Закавказье. Ереван, Авторс-
кое изд., 2010, 202 с. (на армянском языке). – «Историко-
филологический журнал» НАН РА, 2012, № 2, с. 251–255.
 29. *Արմեն Կարապետյան*. Արժանի լուսապսակ մարդասեր ու հա-
յասեր գործչի մասին [«Սերգեյ Գորոդեցկին Արևմտյան Հայաս-
տանում և Անդրկովկասում» գրքի մասին է]. – «Քրիստոնյա
Հայաստան», 2012, հունիս Ա, թիվ 11:
 30. *Гурген Карапетян*. Подвижник: Сергей Городецкий и сбор-
ник “Акмэ” [О книге «Тифлисский «Цех поэтов» Сергея Го-
родецкого и сборник “Акмэ”»]. – «Голос Армении», 20. XI.
2012.
 31. *Ա. Հ. Կարապետյան*. Անուշավան Զաքարյան. Սերգեյ Գորո-
դեցկին Արևմտյան Հայաստանում և Անդրկովկասում, Երևան,
Հեղինակային հրատ., 2010, 202 էջ. – ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասա-
րակական գիտությունների», 2012, № 2–3, էջ 406–409:

32. *Гурген Каранетян*. Анушаван Закарян. Тифлисский «Цех поэтов» Сергея Городецкого и сборник “Акмэ”. Ереван, Авторское изд., 2011, 103 с. – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2012, № 3, с. 226–228.
33. *Թամար Յովհաննիսյան*. Արժեքավոր ուսումնասիրություններ [Մի շարք ռուս գրողներին նվիրված գրքերի մասին է]. – «Ազգ» (Երևան), 22. VIII. 2013:
34. *В. Тунян*. Свидетельства русского публициста [«Արևմտահայ իրականությունը ռուս հրապարակախոս Ս. Օլգենինի գնահատմամբ» գրքի մասին է]. – «Голос Армении», 20. VIII. 2015.
35. *Валерий Тунян*. Анушаван Закарян. Западноармянская действительность в оценке русского публициста Т. Ольгенина. Ереван, 2014, 112 с. (на армянском языке). – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2015, № 2, с. 257–259.
36. *Աելիտա Դոլուխանյան*. Սերգեյ Գորոդեցկին Հայոց ցեղասպանության դատապարտող [«Сергей Городецкий в Западной Армении и в Закавказье (1916–1921 гг.)» գրքի մասին է]. – «Գիտություն» (Երևան), նոյեմբեր, № 11, 2015:
37. *Ա. Ա. Խառատյան*. Անուշավան Ջաքարյան. Սերգեյ Գորոդեցկին Արևմտյան Հայաստանում և Անդրկովկասում (1916–1921 թթ.), Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2015, 230 էջ (ռուսերեն). – ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2015, № 3, էջ 255–260:
38. *Արմեն Կարապետյան*. Արևմտահայ իրականությունը ռուս հրապարակախոսի աչքերով [«Արևմտահայ իրականությունը ռուս հրապարակախոս Ս. Օլգենինի գնահատմամբ» գրքի մասին է]. – «Հայաստանի Հանրապետություն», 11. II. 2016:
39. *Արմեն Կարապետյան*. Ռուս հրապարակախոսը արևմտահայ իրականության մասին [«Արևմտահայ իրականությունը ռուս հրապարակախոս Ս. Օլգենինի գնահատմամբ» գրքի մասին է]. – «Գիտություն» (Երևան), փետրվար, № 2, 2016:
40. *Աելիտա Դոլուխանյան*. Անուշավան Ջաքարյան. Սերգեյ Գորոդեցկին Արևմտյան Հայաստանում և Անդրկովկասում (1916–1921 թթ.), Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2015,

- 230 էջ (ռուսերեն). – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2016, № 1, էջ 228–233:
41. *Ա. Դ. Կարապետյան*. Անուշավան Զաքարյան. Արևմտահայ իրականությունը ռուս հրապարակախոս Տ. Օլգենիևի գնահատմամբ, Երևան, Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ, 2014, 112 էջ. – ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2016, № 1, էջ 343–345:
 42. *К. С. Алексаян*. Анушаван Закарян. Армения в литературно-общественной деятельности В. Брюсова. Ереван, Изд-во «Гитутюн» НАН РА, 2016, 168 с. – «Вестник общественных наук» НАН РА, 2017, № 1, с. 303–306.
 43. *Հրաչյա Բալոյան*. Մեծ հայասերի գործն ու վաստակը՝ առավել ամբողջական ու համակողմանի [«Հայաստանը Վ. Բրյուսովի գրական-հասարակական գործունեության մեջ» գրքի մասին է]. – «Գիտություն» (Երևան), հուլիս–օգոստոս, № 7–8, 2017:
 44. *Հրաչյա Բալոյան*. Անուշավան Զաքարյան. Հայաստանը Վ. Բրյուսովի գրական-հասարակական գործունեության մեջ, Երևան, 2016, 168 էջ (ռուսերեն). – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2017, № 3, էջ 241–246:
 45. *Համո Սուքիասյան*. Արժեքավոր ժողովածու Հայաստանի առաջին Հանրապետության խորհրդարանի մասին. – «Գիտություն» (Երևան), նոյեմբեր, № 11, 2018:
 46. *Համո Սուքիասյան*. Հայաստանի առաջին Հանրապետության խորհրդարանը, կազմել և հրատարակության է պատրաստել Ա. Զաքարյանը, Երևան, Ազգային ժողով, 2018, 144 էջ + 4 էջ ներդիր. – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2018, № 3, էջ 270–273:
 47. *Армен Карапетян*. Туманян и российские литераторы. – Голос Армении. am, 2019–07-15.11:02.
 48. *Սուսաննա Հովհաննիսյան*. Ռուս գրողները և Հովհաննես Թումանյանը. – «Գիտություն» (Երևան), սեպտեմբեր, № 9, 2019:
 49. *Սուսաննա Հովհաննիսյան*. Անուշավան Զաքարյան. Ռուս գրողները և Հովհաննես Թումանյանը, Երևան, 2019, 72 էջ. –

- ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2019, № 3, էջ 262–266:
50. *Աելիտա Դոլուխանյան*. Ռուս անվանի կոմպոզիտորը Կոմիտասի մասին [«Ռուս կոմպոզիտոր թոմաս Հարտմանը և Կոմիտասը» (հայերեն և ռուսերեն) գրքի մասին է]. – «Գիտություն» (Երևան), դեկտեմբեր, № 12, 2019:
 51. *Սուսաննա Յովհաննիսյան*. Ռուս գրողները և Յովհաննես թումանյանը: Հայ և ռուս գրական կապերին առնչվող հետաքրքիր ու արժեքավոր աշխատություն [«Ռուս գրողները և Յովհաննես թումանյանը» գրքի մասին է]. – «Հայաստանի Հանրապետություն», 28. XII. 2019:
 52. *Լիանա Սարգսյան*. Ի՞նչ առնչություն ուներ Կոմիտասի հետ կոմպոզիտոր Հարտմանը [«Ռուս կոմպոզիտոր թոմաս Հարտմանը և Կոմիտասը» (հայերեն և ռուսերեն) գրքի մասին է]. – «Հայաստանի Հանրապետություն», 28. III. 2020:
 53. *Աելիտա Դոլուխանյան*. Անուշավան Զաքարյան. Ռուս կոմպոզիտոր թոմաս Հարտմանը և Կոմիտասը, Երևան, 2019, 108 էջ. – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2020, № 1, էջ 233–236:
 54. *Анна Асатрян*. Анушаван Закарян. Русский композитор Фома Гартман и Комитас. Ереван, Изд-во «Гитутюн» НАН РА, 2019, 108 с. (на русск. и арм. яз.). – «Вестник общественных наук» НАН РА, 2020, № 3, с. 297–300.
 55. *Թամար Յովհաննիսեան*. Մեր ժողովրդի անմոռանալի հոգեւարքը [«Զապէլ Եսայեան. «Ժողովուրդի մը հոգեւարքը (Աքսորեալ հայերը Միջագետքի մէջ)» ժողովածուի մասին է]. – «Ազդակ» (Բեյրութ), 24. IV. 2021, էջ 6, 15:
 56. *Թամար Յովհաննիսեան*. Մեր ժողովրդի անմոռանալի հոգեւարքը [«Զապէլ Եսայեան. «Ժողովուրդի մը հոգեւարքը (Աքսորեալ հայերը Միջագետքի մէջ)» ժողովածուի մասին է]. – «Գիտություն» (Երևան), սեպտեմբեր, № 9, 2021:
 57. *Հրաչյա Բալոյան (Արմենյան)*. Գիրք՝ մեր ժողովրդի բարեկամի մասին [«Օսիպ Մանդելշտամ. բանաստեղծը և Հայաստանը» գրքի մասին է]. – «Ազգ»-ի հավելված՝ «Ազգ-մշակույթ» (Երևան), 15. VII. 2022, էջ Բ:

58. *Թամար Չովհաննիսյան*. Հայաստանը այլազգի մտավորականի կյանքում [«Օսիպ Մանդելշտամ. բանաստեղծը և Հայաստանը» գրքի մասին է]. – «Գրական թերթ» (Երևան), 11. XI. 2022:
59. *Թամար Սո. Չովհաննիսյան*. Հայաստանը այլազգի մտավորականի կյանքում [«Օսիպ Մանդելշտամ. բանաստեղծը և Հայաստանը» գրքի մասին է]. – «Գիտություն» (Երևան), նոյեմբեր, № 11, 2022:
60. *Гаянэ Арутюнян*. Анушаван Закарян. Осип Мандельштам: поэт и Армения. Ереван, Авторское изд., 2022, 82 с. (на армянском языке). – «Вестник общественных наук» НАН РА, 2023, № 3, с. 383–385.
61. *Гаянэ Арутюнян*. Анушаван Закарян. Осип Мандельштам: поэт и Армения. Ереван, Авторское изд., 2022, 82 с. (на армянском языке). – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2024, № 2, с. 228–230.
62. *Gayane Harutyunyan*. Anushavan Zakaryan. Osip Mandelstam: poet and Armenia, Yerevan. Author's edition, 2022, 82 p. – “Fundamental Armenology”, 2024, № 1, pp. 185–186.
63. *Պետրոս Դեմիրճյան*. Դավիթ Անանուն. «Մենք հավատով ենք նայում մեր գրականության ապագային» [«Դավիթ Անանուն. կյանքը և գործունեությունը» գրքի մասին է]. – «Գրական թերթ» (Երևան), 31. V. 2024:
64. *Պետրոս Դեմիրճյան*. Հայագիտական ուշագրավ աշխատություն [«Դավիթ Անանուն. կյանքը և գործունեությունը» գրքի մասին է]. – «Գիտություն» (Երևան), հուլիս–օգոստոս, № 7–8, 2024:
65. *Պետրոս Դեմիրճյան*. Անուշավան Զաքարյան. Դավիթ Անանուն. կյանքը և գործունեությունը, Երևան, Հեղինակային հրատարակություն, 2023, 226 էջ. – ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2024, № 3, էջ 354–364:

ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑՆԵՐ, ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐ

1. «Խնդիրը՝ տեղեկատվություն: Հարցազրույց Ազգային ժողովի աշխատակազմի հրատարակչական բաժնի վարիչ Անուշավան Զաքարյանի հետ [Հարցազրույցը՝ Արմենուհի Ղեմիրճյանի]». – «Հայաստանի Հանրապետություն», 22. VII. 2000:
2. «Վաղվա օրվա հավատով». – «Առավոտ» (Երևան), 16. IX. 2000, 30. IX. 2000:
3. «Только сильная власть справится с задачами государства» [Беседу вел А. Товмасян]. – «Голос Армении», 05. X. 2000.
4. *Արմեն Կարապետյան*. Մաֆիոզ ուժերն անմիջապես համերաշխվում են: Իսկ մտավորականությունը. – «Առավոտ» (Երևան), 11. X. 2000:
5. «Օրինաստեղծ աշխատանք կատարելու ցանկությամբ» [Հարցազրույցը՝ Պետրոս Սարուխանյանի]. – «Հայաստանի Հանրապետություն», 13. X. 2000:
6. «Անուշավան Զաքարյան (ծննդյան 50-ամյակի առթիվ)». – ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2004, № 1, էջ 240–242:
7. «Նրանք վախեցնում են իշխանություններին». – «Հայկական ժամանակ» (Երևան), 13. III. 2004:
8. «Զաքարյան Անուշավան Հազարապետի». – Ով ով է. հայեր (կենսագրական հանրագիտարան: Երկու հատորով), Երևան, Հայկական հանրագիտարան. հրատարակչություն, 2007, էջ 718:
9. «Первые десятки в пропорциональных списках партии». – «Голос Армении», 06. III. 2007.
10. «Գիտնականը, խմբագիրը, հրատարակիչը (Անուշավան Զաքարյանի ծննդյան 55-ամյակի առթիվ)». – ՀՀ ԳԱԱ «Պատմաբանասիրական հանդես», 2009, № 1, էջ 273–279:

11. *Ս. Տեր-Պարրիեյան*. Մեր գործընկերը 60 տարեկան է. Անուշական Չաքարյան. – «Գիտություն» (Երևան), հունվար, № 1, 2014:
12. *Сусанна Ованесян*. Плодотворная деятельность. К 60-летию Анушавана Закаряна. – «Голос Армении», 11. II. 2014.
13. *Գայնэ Арутюнян*. Если есть шаг – должен быть след ... [К 60-летию со дня рождения Анушавана Закаряна]. – «Эфир» (Ереван), 27. II. 2014, № 9, с. 6.
14. *Сусанна Ованесян*. Анушаван Закарян (К 60-летию со дня рождения). – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2014, № 1, с. 293–295.
15. *Գ. Գ. Арутюнян*. Если есть шаг – должен быть след (К 60-летию со дня рождения Анушавана Закаряна). – «Вестник общественных наук» НАН РА, 2014, № 1, с. 333–335.
16. «Չաքարյան Անուշական Հազարապետի». – Հանրագիտական բառարան, Երևան, Հայկական հանրագիտարան. հրատարակչություն, 2016, էջ 697:
17. *Роберт Багдасарян*. Анушаван Закарян (К 65-летию со дня рождения). – «Историко-филологический журнал» НАН РА, 2018, № 3, с. 304–310.
18. *Հրաչյա Բալդյան*. Անուշական Չաքարյան (ծննդյան 65-ամյակի առթիվ). – «Գիտություն» (Երևան), հունվար, № 1, 2019:
19. *Роберт Багдасарян*. Неутомимый пахарь науки: Анушаван Закарян [К 65-летию со дня рождения]. – Голос Армении.am, 2019–01-22.11:39.
20. *Դավիթ Գալստյան*. Անուշական Չաքարյան (ծննդյան 70-ամյակի առթիվ). – ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2023, № 3, էջ 386–395:
21. *David Gasparyan*. Anushavan Zakaryan (On the occasion of the 70th birthday). – “Fundamental Armenology”, 2023, issue 2, pp. 172–177.

22. *Յուրի Սուվարյան, Վաչե Յովակիմյան*. Անուշավան Ջաքարյան (ծննդյան 70-ամյակի առթիվ). – «Գիտություն» (Երևան), հունվար, № 1, 2024:
23. *Դավիթ Գասպարյան*. Բանասեր, խմբագիր, հրատարակիչ. Անուշավան Ջաքարյանը 70 տարեկան է. – «Առավոտ» (Երևան), 27. I. 2024:
24. *Դավիթ Գասպարյան*. Բանասեր, խմբագիր, հրատարակիչ. Անուշավան Ջաքարյանը 70 տարեկան է. – <https://www.aravot.am/2024/01/27/1395350/>
25. *Դավիթ Գասպարյան*. Անուշավան Ջաքարյան. ականավոր գիտնականի անցած ուղին (ծննդյան 70-ամյակի առթիվ). – <https://yerkir.am/hy/article/2024/01/26/24209>.
26. *Սուրեն Թ. Սարգսյան*. Անուշավան Ջաքարյան (ծննդյան 70-ամյակի առթիվ). – «Տարածաշրջան և աշխարհ» գիտավերլուծական հանդես (Երևան), հ. ԺԵ, # 1, 2024, էջ 198–200:
27. *Ալբերտ Խառատյան*. 70-ամյակ: Գիտության անխոնջ աշխատավորը՝ Անուշավան Ջաքարյան. – «Ազգ», 05–11 ապրիլ, 2024:
28. *Albert Kharatyan*. Anushavan Zakaryan (On his 70th anniversary). – “Review of Armenian studies” (Yerevan), 2024, № 1, pp. 232–238.
29. *Արմեն Կարապետյան*. Ամենահավաստի գիտական գործիչն ու ժողովրդանվեր քաղաքացին. – «Ջայն հայրենական» (Երևան), հոկտեմբեր–նոյեմբեր, 2024, № 6–7:

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԴԱԿԻԹ ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ – ԳԻՏՆԱԿԱՆԸ, ԽՄԲԱԳԻՐԸ ԵՎ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉԸ	5
ԱՐՄԵՆ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ – ԱՄԵՆԱՀԱՎԱՍՏԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՉՆ ՈՒ ԺՈՂՈՎՐԴԱՆՎԵՐ ՔԱՂԱՔԱՑԻՆ	24
ԱՆՈՒՇԱՎԱՆ ՀԱԶԱՐԱՊԵՏԻ ԶԱՔԱՐՅԱՆԻ ԿՅԱՆՔԻ ՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐԵԹՎԵՐԸ	29
ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	32
ՍԵՂՄԱԳՐԵՐ	33
ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆԵՐ	34
ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ	35
ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐ	51
ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	59
ԽՄԲԱԳՐԱԾ ԳՐՔԵՐ ԵՎ ԿԱԶՄԱԾ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆԵՐ	62
ԱՆՈՒՇԱՎԱՆ ԶԱՔԱՐՅԱՆԻ ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆՆԵՐ	67
ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑՆԵՐ, ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐ	75

**ՀԱՅ ԱՐՎԵՍՏԱԲԱՆՆԵՐԻ
ԿԵՆՍԱՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
N 10**

ԱՆՈՒՇԱՎԱՆ ԶԱՔԱՐՅԱՆ

Պատասխանատու խմբագիր՝
ՀՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ,
արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Աննա Ասատրյան

Մատենագիտությունը կազմել է
պատմական գիտությունների թեկնածու
Ստյոպա Պետոյանը

Հրատ. պատվեր № 1372:
Ստորագրված է տպագրության 22. 04. 2025 թ.:
Չափսը՝ 60x84¹/₁₆: Տպագրական 5 մամուլ:
Տպաքանակը՝ 150:
ՀՀ ԳԱԱ տպարան,
Երևան, Մարշալ Բաղրամյան պող. 24: